

PAWEŁ BISKUP
SŁUGA SŁUG BOŻYCH
RAZEM Z OJCAMI ŚWIĘTEGO SOBORU
NA WIECZNĄ RZECZY PAMIĄTKĘ

DEKLARACJA¹ O WOLNOŚCI RELIGIJNEJ² O PRAWIE OSOBY I WSPÓLNOT DO WOLNOŚCI SPOŁECZNEJ I CYWILNEJ W SPRAWACH RELIGIJNYCH³

1⁴

I W naszej epoce ludzie coraz więcej uświadamiają sobie godność osoby ludzkiej [I]⁷ i coraz bardziej rośnie liczba tych, którzy się domagają⁸, aby w działaniu ludzie cieszyli się i kierowali⁹ własną rozważą oraz odpowiedzialną¹⁰ wolnością¹¹, nie przymuszani,

[I] por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), s. 279⁵ i 265; Pius XII, *Orędzie radiowe*, 24 grudnia 1944: AAS 37 (1945) s. 14⁶

1. *Deklaracja* = *Declaratio*: wyraz dodany przez Pawła VI w momencie, gdy aprobował dokument wraz z innymi trzema ogłoszonymi 7 grudnia 1965. Wcześniej używano jedynie roboczo określenia *schemat deklaracji*. Por. Valuet, I/I, s. 38. 2. Tytuł *O wolności religijnej* został użyty już w 1 SC. 3. W 2 SC dodano podtytuł: *O prawie osoby i wspólnot do wolności w sprawach religijnych*. Na etapie 5 SC w podtytule dorzucono słowa *społecznej i cywilnej*, aby było wiadomo, że dokument *nie odnosi się do relacji człowieka do prawdy lub do Boga, ani nie dotyczy relacji wiernych i władz w Kościele; odnosi się zaś do relacji między osobami w społeczeństwie ludzkim i cywilnym, to jest do relacji ludzi z poszczególnymi ludźmi, z grupami społecznymi, z władzą cywilną* (→ S 25, → S 32). Mimo zgłaszania następnie propozycji różnych modyfikacji Sekretariat ds. Jedności Chrześcijańskiej (SUC) utrzymał tę formułę w 6 SC (por. 6 RS, *titulus*: 1 i 2; s. 726). 4. Zarówno nadanie pierwszemu punktowi schematu numeru 1, jak i – później zarzucone – oznaczenie go podtytułem *Obecny stan rzeczy* pochodzi z etapu 3 SC, gdy deklarację planowano już jako osobny dokument. Z tegoż etapu pochodzi zasadniczo pierwszy akapit. Akapity 2 i 3 zostały wprowadzone dopiero w 5 SC. 5. W 6 SC cytat w treści przypisu poprzedzony słowami: *gdzie Papież odnosi się do obecnych rzeczywistości* (s. 713). 6. W 6 SC poprzedzone słowami: *Co się tyczy owej godności cywilnej, według której godność ludzka przejawia się publicznie*. Następnie, po podaniu cytatu znajdowało się tam jeszcze dopowiedzenie: *W tym miejscu Papież poleca także ów ideał wolności i równouprawnienia [tamże], który w państwie demokratycznym [in Statu democratico], uporządkowanym zgodnie ze zdrowymi zasadami rozumu, musi uzyskiwać, tak jak tego pragnie, aby prawo człowieka do swobodnego praktykowania religii było w pełni uznane, uprawiane i bronię* (s. 713). 7. Przypis wprowadzony w 5 SC. 8. W 5 SC umieszczono fragment *i coraz bardziej rośnie liczba tych, którzy się domagają*. 9. Dwa wyrazy wprowadzone w 5 SC. 10. Wyraz dodany w 5 SC. 11. W 5 SC i 6 SC znajdował się tutaj przypis (2) zawierający jedynie sam odsyłacz: Por. Paweł VI, *Homilia z XIV Niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego*, Osservatore Romano, 13-14 września 1965.

Glosa

Uwagi do doktryny *Dignitatis humanae*

Tytuł i podtytuł

Deklaracja = *Declaratio*: określenie formy dokumentu, w tym wypadku niższej rangi niż np. konstytucja dogmatyczna, ale bez wykluczania jego charakteru doktrynalnego. *DH* nie jest tekstem czysto praktycznym, lecz zawiera wykład doktrynalny (→ S 02 bis), choć jego ranga jest zróżnicowana w różnych częściach dokumentu. *O prawie*¹ = *De iure*: chodzi o prawo² zgodne ze sprawiedliwością³. ■ *osoby i wspólnot* = *personae et communitatum*: wskazanie podmiotów czynnych⁴ tego prawa. ■ *do wolności* = *ad libertatem*⁵:

rodzajowe określenie przedmiotu uprawnienia. ■ *społecznej i cywilnej* = *socialem et civilem*: wskazanie na podmioty bierne⁶ prawa: jest to wolność wewnątrz społeczeństwa – w odniesieniu zarówno do innych jego członków, jak i do państwa⁷ (→ S 23)⁸. ■ *w sprawach religijnych* = *in re religiosa*: specyfikacja⁹ przedmiotu uprawnienia: odnosi się ono (wyłącznie) do dziedziny kultu należnego najwyższemu Bóstwu i związanych z nim przekonań.

N. 1 § 1

1-3. Okoliczności tworzące o k a z ję do wydania dokumentu.

1. *W naszej epoce ludzie coraz więcej uświadamiają sobie [...] = [...] homines hac*

1. DEFINICJA: Prawo = to, co jest przedmiotem sprawiedliwości jako należne komuś; w konsekwencji także relacja zachodząca między tym, kto jest dłużny (*dłużnik*, czyli podmiot bierny), a tym, komu się należy (*wierzyciel*, czyli podmiot czynny). Prawem podmiotowym nazywa się prawo rozważane ze względu na *wierzyciela*. TYPOLOGIA: 1) ze względu na wymagalność: p. w sensie ścisłe i p. niedoskonałe; 2) ze względu na źródło: p. boskie (naturalne i stanowione) i p. ludzkie (stanowione: p. cywilne i p. kanoniczne); 3) ze względu na składniki: p. przedmiotowe (należność = *quod iustum est* i ogół ustaw) i p. podmiotowe; 4) w obrębie p. podmiotowego: zezwolenie (zezwolenie na działanie = *ius faciendi* i zezwolenie na pominięcie = *ius omittendi*) i wymaganie (pozytywne: *ius ad rem* i negatywne: p. aby nie być przymuszanym przez innych lub nie doznawać od nich przeszkody). Por. Valuet, I/I, ss. 119-153. 2. W sensie: prawo podmiotowe-wymaganie-negatywne. 3. A nie o ustępstwo motywowane miłosierdziem lub roztropnością (→ S 16). 4. Podmiot czynny = ten, w którym znajduje się uprawnienie (→ S 18). 5. DEFINICJA: Wolność = możliwość działania według swej woli. TYPOLOGIA: 1) w. negatywna (w. od) i w. pozytywna (w. do); 2) w. wewnętrzna i w. zewnętrzna; 3) w obrębie w. wewnętrznej, czyli w. woli: 3a) w. psychologiczna (wobec przedmiotu, chcenia...) i 3b) w. względem nacisków pochodzących z organizmu i psychiki; 4) w obrębie w. zewnętrznej, czyli w. człowieka: 4a) w. moralna (w wyborze celu ostatecznego), 4b) w. techniczna (w wyborze środków), 4c) w. fizyczna (względem nacisku fizycznego). Por. Valuet, I/I, ss. 98-112. 6. Podmiot bierny = ten, który jest zobowiązany do zapewnienia przedmiotu uprawnienia, bądź przez działanie, bądź przez powstrzymanie się od działania (→ S 18). 7. Chodzi zatem o wolność zewnętrzną, fizyczną. 8. Wolność ta nie odnosi się do relacji człowieka do prawdy lub do Boga ani relacji między wiernymi i władzami w Kościele (→ S 32). 9. Ograniczenie gatunkowe: jest to wewnętrzne ograniczenie tego prawa do wolności uprzedzające jakiegokolwiek uprawnione ograniczenia zewnętrzne w jego używaniu, o których mówi *DH* 7.

- 2 lecz wiedzeni¹² świadomością obowiązku. Domagają się również
 3 prawnego określenia granic władzy publicznej, aby nie była nad-
 4 miernie uszczuplona godziwa wolność zarówno osoby, jak i sto-
 warzyszeń¹³. Ów postulat¹⁴ wolności w społeczeństwie ludzkim
 odnosi się głównie do humanistycznych dóbr duchowych, prze-
 de wszystkim zaś¹⁵ do swobodnego wyznawania religii w społeczeństwie¹⁶. Zwracając pilną uwagę na owe dążenia i zamierzając
 wyjaśnić¹⁷, w jakim stopniu są one zgodne z prawdą i sprawied-
 liwością, obecny Sobór Watykański bada świętą tradycję i naukę
 Kościoła¹⁸, z których wydobywa rzeczy nowe, zawsze zgodne
 z dawnymi¹⁹.

12. Wyraz wprowadzony w 5 SC. 13. Zdanie dodane w 6 SC razem ze swobodnego wyznawania religii w społeczeństwie w zdaniu następnym ze względu na większą spójność z tym, co czytamy w n. 7 (6 RS, ad n. 1, 8; ss. 727-728). 14. W 5 SC postulat zastąpiono wyrazem *wymaganie* (*exigentia*); polski przekład tego nie uwzględnia. 15. W 5 SC wstawiono fragment głównie do humanistycznych dóbr duchowych, przede wszystkim zaś. 16. Dodane w 6 SC – zob. przyp. 13. 17. W 5 SC wyjaśnić zastąpiło rozeznąć (*discernere*). 18. Fragment *obecny Sobór [...] Kościoła [...] wprowadzony w 5 SC*. 19. W 6 SC [Sobór] wydobywa nowe zawsze zgodne z dawnymi [zamiast: *odnajduje nowe i dawne*], gdyż w ten sposób bardziej jest widoczna spójność między tradycją i rozwojem doktrynalnym, jak mówi 211 Ojców (6 RS, ad n. 1, 10; s. 728).

*nostra aetate magis in dies conscii fiunt*¹⁰: stwierdzenie faktu wskazuje na okoliczność będącą okazją do wydania dokumentu. ■ *godność osoby ludzkiej*¹¹ = *Dignitatis humanae personae*: w oryginale łacińskim pierwsze słowa dokumentu; godność osoby ludzkiej¹² nie jest tu traktowana jako koncept epoki, lecz jako zasada „coraz mocniej uświadamiana”. ■ **Przyp. 1:** → T 1 a; → T 1 b; → T 2. ■ *i coraz bardziej rośnie liczba tych, którzy się domagają [...] = atque numerus eorum crescit qui exigunt [...]*: druga z okoliczności dających okazję dla dokumentu. ■ *nie przymuszani = non coercitione commoti*: chodzi o fizyczną możliwość działania, gdyż „przymus”¹³, wspomniany tutaj na razie bardzo ogólnie, ma w tym dokumencie sens różny od każdej „presji”, indywidualnej lub społecznej (→ S 61). ■ *wiedzeni świadomością obowiązku = officii conscientia ducti*¹⁴: widoczne w oryginale nawiązanie do porządku sumienia (*conscientia*), który odgrywa kluczową rolę w określeniu warunków przedmiotu¹⁵ prawa do wolności religijnej.

2. *prawnego określenia granic władzy publicznej = iuridicam delimitationem potestatis publicae*: Zob. → DH 7 [6] z naszym przyp. 164.
4. *Sprecyzowanie intencji dokumentu. ■ zamierzając wyjaśnić, w jakim stopniu = sibi proponens declarare quantum*: okoliczności wyliczone wyżej są przedmiotem sądu Kościoła, a nie podstawą jego nauczania (→ S 15). ■ *zgodne z prawdą i sprawiedliwością = veritati et iustitiae conformes*: moralne kryterium oceny wolnościowych aspiracji współczesności. ■ *bada świętą tradycję i naukę Kościoła = sacram Ecclesiae traditionem doctrinamque scrutatur*: podstawa w rozeznaniu. ■ *rzeczy nowe, zawsze zgodne z dawnymi = nova semper cum veteribus congruentia*: wykluczenie pojmowania rozwoju doktrynalnego jako zerwania w ciągłości, przeciwstawienia „nowego” „dawnemu”; dokument wymaga interpretacji w ciągłości z wcześniejszym Magisterium.

10. Niemal dosłownie wyrażenie Jana XXIII z → T 1 a. 11. DEFINICJA: Godność (osoby/osoby ludzkiej) = szczególna pozycja (osoby/osoby ludzkiej) wśród innych (bytów/istot cielesnych). TYPOLOGIA: 1) g. ontologiczna (w porządku bytu: g. wynikająca z tego, *czym jest*) i g. operatywna, czyli moralna (w porządku działania: g. wynikająca z tego, *jak postępuje*); 2) g. naturalna (wynikająca z posiadania lub używania władz naturalnych) i g. nadprzyrodzona (wynikająca z posiadania lub używania darów łaski); 3) w zakresie g. operatywnej: g. obiektywna (związana z obiektywnym dobrem moralnym postępowania) i g. subiektywna (związana z subiektywnym przeświadczeniem o dobru moralnym postępowania). Por. Valuet, I/II, ss. 643-648. 1.2 Tak również w → T 1 b. 13. DEFINICJA: Przymus = przeszkoda dla wolności zewnętrznej, fizycznej. Typologia: p. bezpośredni, czyli fizyczny (pozbawienie wolności fizycznej przez aktualne użycie przemocy) i p. pośredni (groźba zmierzająca do p. fizycznego). Por. Valuet, I/I, s. 106. 14. Por. niemal dosłowne powtórzenie sformułowania Leona XIII: *ex conscientia officii* (→ T 6). 15. Ale nie jego podstawy: → S 10.

- 5 ²⁰Najpierw więc oświadcza święty Sobór, że sam Bóg ukazał
6 ludzkości drogę, na której Jemu służąc, ludzie mogą osiągnąć
prawdziwą religię przechowuje się w Kościele katolickim i apo-
stolskim, któremu Pan Jezus powierzył zadanie rozszerzania jej
na wszystkich ludzi, mówiąc Apostołom: *Idąc tedy, nauczajcie*
wszystkie narody, chrzcząc je w imię Ojca i Syna i Ducha Świę-
7 *tego, uczyć je zachowywać wszystko, cokolwiek wam przykazałem*
(Mt 28,19-20). Wszyscy ludzie zaś obowiązani są szukać prawdy,

20. Cały drugi akapit n. 1 (ww. 5-7) został dodany w 5 SC (zob. → S 33; por. → S 24).

§ 2

5-8. Określenie, czym nie jest wolność religijna: wykluczenie indyferentyzmu i wolności od obowiązku moralnego – ze względu na istnienie jedynej prawdziwej religii. Uwaga: akapit zawiera dwa zdania doktrynalne przypominające wcześniejsze nauczanie Kościoła (por. ww. 5 & 6).

5. *oświadcza* = *profitetur*: pierwsze z tych pięciu zdań dokumentu, które zawierają wyraźną intencję podania nauki z zaangażowaniem autorytetu Magisterium – jednak w tym przypadku nie jest to nauka specyficzna dla *DH*. ■ *sam Bóg ukazał ludzkości drogę* [...] = *Deum Ipsum viam generi humano notam fecisse* [...]: chrześcijaństwo jako droga zbawienia zostało wskazane przez Boga całej ludzkości¹⁶.

6. Zdanie, do którego odsyła → KKK 2105. ■ *owa jedyna prawdziwa religia* = *Hanc unicam veram Religionem*: żadna inna religia poza chrześcijaństwem nie jest religią prawdziwą; wszystkie są w ten czy inny sposób błędne. ■ *wierzemy* = *credimus*: drugie ze zdań podających autorytatywnie doktrynę, lecz znów nie jest ona specyficzna dla *DH*. ■ *przechowuje się w* = *subsistere in*: wyrażenie, którego (w jego oryginale łacińskim) użyto również w słynnym frag-

mentcie soborowej konstytucji dogmatycznej *Lumen gentium* (n. 8 § 2; tamże tłumaczone na polski jako „trwa”¹⁷); w analogii do użycia przez LG 8 należy przyjąć, że w *DH* wyrażenie to oznacza, że jedyna prawdziwa religia posiada „niezmienną historyczną ciągłość i obecność wszystkich elementów” wyłącznie w Kościele katolickim, choć „poza jego organizmem znajdują się liczne «pierwiastki uświęcenia i prawdy»”¹⁸. ■ *zadanie rozszerzania jej na wszystkich ludzi* = *munus [...] eam ad universos homines diffundendi*: Sobór przypomina obowiązek misyjny Kościoła, nieograniczony do żadnego terytorium czy kultury, bez względu na dotychczasowe zaangażowanie religijne ludzi.

7-8. Przypomnienie o obowiązku moralnym szukania i przyjęcia prawdy religijnej wyklucza pojmowanie wolności religijnej jako wolności moralnej¹⁹.

7. Zdanie cytowane przez → KKK 2104. ■ *Wszyscy ludzie zaś obowiązani są* [...] = *Homines vero cuncti tenentur* [...]: wyłożona dalej nauka o wolności religijnej nie zwalnia nikogo z moralnego obowiązku szukania prawdy religijnej i przyjęcia jej wszystkich wymagań²⁰ (→ S 24), a więc wszystkich ludzi obejmuje „poważny

16. Zob. → C 4.2.2. 17. *To jest ten jedyny Kościół Chrystusowy, który wyznajemy w Symbolu wiary jako jeden, święty, katolicki i apostolski* [...]. *Kościół ten, ustanowiony i zorganizowany na tym świecie jako społeczność, trwa w Kościele katolickim, rządzonego przez następcę Piotra oraz Biskupów pozostających z nim we wspólnocie.* 18. Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Odpowiedzi na pytania dotyczące niektórych aspektów nauki o Kościele*, 29 czerwca 2007, Odp. 2 i 3 (objaśnienie dotyczy LG 8). Zob. także → C 4.2.3. 19. DEFINICJA: wolność moralna = wolność względem obowiązku moralnego (Valuet, I/I, s. 105). 20. Jest to jedna z różnic między tą nauką

zwłaszcza w sprawach dotyczących Boga i Jego Kościoła²¹, a poznawszy ją, przyjąć i zachowywać.

- 8 ²²Zarazem też Sobór święty oświadcza, iż obowiązki te dotyczą i wiążą sumienie człowieka i że prawda²³ nie inaczej się narzuca, jak tylko siłą całej prawdy, która wnika w umysły jednocześnie łagodnie i silnie²⁴. Następnie²⁵, ponieważ wolność religijna, której ludzie domagają się dla wypełnienia obowiązku czci Bożej, dotyczy wolności od przymusu w społeczeństwie cywilnym – pozostawia ona nienaruszoną tradycyjną²⁶ naukę katolicką o moralnym obowiązku ludzi²⁷ i społeczeństw²⁸ wobec prawdziwej religii

21. W 6 SC zamiast kultu Boga – Boga i Jego Kościoła. 22. W 5 SC ten zredagowany od nowa tekst akapitu (teraz już trzeciego) zastąpił poprzednią wersję drugiego akapitu z 4 SC w brzmieniu: *Oświadcza wreszcie, że ze stwierdzenia tej wolności religijnej nie wynika, że człowiek nie jest związany w sprawach religijnych żadnym obowiązkiem lub że jest wyemancypowany względem autorytetu Boga. Wolność religijna bowiem nie pociąga za sobą tego, że osoba ludzka może uznawać za równe fałsz i prawdę lub być zwolniona z obowiązku kształtowania sobie prawdziwego zdania o sprawach religijnych, albo że może arbitralnie stanowić, czy i w której religii oraz z jakiego powodu zechce służyć Bogu. Ponadto pojęcie wolności religijnej pozostawia nienaruszoną naukę katolicką o jedynej prawdziwej religii i jedynym Kościele Chrystusowym.* 23. W 6 SC zastąpiono – w tym miejscu i w następnym zastosowaniu tegoż wyrazu – dużą literę małą, aby uniknąć wrażenia, że chodzi tylko o prawdę objawioną (6 RS, ad n. 1., 19; s. 730). 24. Fragment o obowiązkach wiążących sumienie dodano w 5 SC (→ S 33). 25. W 6 SC – zamiast *Skoro zatem* [Cum ergo]. 26. Przymiotnik *tradycyjna* dorzucono w 6 SC (→ S 48). 27. Na etapie 6 SC SUC odrzucił propozycję, aby zastąpić przez *chrześcijanie*: *Nie widać powodu, aby zawęzić sens tekstu* (6 RS, ad n. 1, 30; s. 730). 28. W 6 SC dodano i *społeczeństw*, przy okazji nowej redakcji całego zdania, stwierdzając, że nowa wersja jest *jaśniejsza* (6 RS, ad n. 1, 28; s. 731).

obowiązek przyjęcia i wyznawania wiary katolickiej stosownie do tego, jak mogli ją poznać” (→ S 33)²¹; w porządku moralnym wykluczony jest wybór religii według tego, „co się bardziej spodoba” lub „jak się zechce”²² – ma on zależeć zawsze jedynie od tego, co zgodnie z sumieniem zostanie rozpoznane jako obowiązujące²³.

§ 3

8-9. Powiązanie tradycyjnej nauki o obowiązku moralnym z prawem do braku przymusu. Uwaga: akapit zawierający jedno zdanie doktrynalne przypominające wcześniejsze nauczanie Kościoła (por. w. 8).

8. *oświadcza* = *profitetur*: trzecie ze zdań wyrażających intencję podania nauki znowu niebędącej specyficzną doktryną DH. ■ *obowiązki te dotyczą i wiążą sumienie* = *officia haec hominum conscientiam tangere ac vincire*: obowiązek moralny wyklucza wolność moralną. ■ *prawda nie inaczej się objawia* = *nec aliter veritatem sese impone-*

re: prawda posiada siłę „narzucania się” umysłom, lecz nie polega ona na przymusie zewnętrznym.

9. *dla wypełnienia obowiązku czci Bożej* = *in exsequendo officio Deum colendi*: określenie moralnej celowości wolności religijnej²⁴. ■ *dotyczy wolności od przymusu w społeczeństwie cywilnym* = *immunitatem a coercitione in societate civili respiciat*: wolność religijna odnosi się do immunitetu od przymusu w społeczeństwie cywilnym; jest zatem wolnością jurydyczną. ■ *pozostawia ona nienaruszoną* [...] = *integram relinquit* [...]: dokument nie zamierza odwoływać ani korygować wcześniejszego nauczania Kościoła (→ S 48) – nie zamierza także zajmować się wszystkimi uprawnieniami Kościoła (→ S 21) ani wszystkimi obowiązkami państwa (względem Kościoła) (→ S 05). Zatem poprawne rozumienie i przyjęcie nauki DH zakłada znajomość tejże nauki tradycyjnej i jej akceptację²⁵. ■ *tradycyjną naukę katolicką* [...] = *traditionalem doctrinam catholicam* [...]: chodzi o na-

o wolności religijnej a potępianą przez Kościół *wolnością sumienia/i kultów*, która jest wolnością *wszelkiego rodzaju* (→ C 1.1; przeciwną samemu faktowi obiektywnego ładu moralnego: → C 1.2, → C 1.3), wypływa z indyferentyzmu (→ C 3.2), polega na uważaniu *cokolwiek się zechce* (→ C 1.1), wyrażaniu *jakichkolwiek opinii* (→ C 4.1.3). 21. Por. → C 4.2.2 i → C 4.2.3. 22. Por. nasz Aneks 4, pkt 1 oraz → C 1.1, → C 1.2. 23. Rozpoznanie w sumieniu swych obowiązków wynikających z prawdy jest czymś innym od odrzuczonego w *Syllabusie* zdania, że wybór religii ma zależeć jedynie od oceny rozumowej (→ C 4.2.1). 24. Każde użycie prawa do wolności religijnej przeciw temu celowi jest jego nadużyciem – jednak z jednej strony nadużycie prawa nie znosi samego prawa (zachowującego swoją celowość), zaś z drugiej strony nadużycia nienaruszające *sprawiedliwego porządku publicznego* powinny być przedmiotem praktycznej tolerancji; jedynie nadużycia naruszające to ograniczenie powinny być karane. 25. Z zasady nienaruszalności *tradycyjnej nauki katolickiej* wynika, że pozostaje również w mocy teza o konieczności – o ile to możliwe – nadawania religii katolickiej szczególnej pozycji w ustroju państwa, aż do przyjęcia przez państwo charakteru wyznaniowego (por. nasz aneks 3, pkt 2.5). Tę potrzebę – podtrzymywaną

10

i jedyne Kościoła Chrystusowego²⁹. Poza tym rozważając ów problem wolności religijnej, Sobór święty zamierza rozwinąć³⁰ naukę ostatnich³¹ Papieży o nienaruszalnych prawach osoby ludzkiej, jak również o prawnym ustroju społeczeństwa³².

OGÓLNA ZASADA WOLNOŚCI RELIGIJNEJ³³

2³⁴

1

2

Obecny Sobór Watykański oświadcza, iż osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej³⁵. Tego zaś rodzaju wolność polega na tym³⁶, że wszyscy³⁷ ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony³⁸ czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych³⁹ i jakiegokolwiek władzy⁴⁰ ludzkiej, tak aby w sprawach religijnych nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu ani nie przeszkadzano mu w działaniu według swego sumienia⁴¹ prywatnym i publicznym, indywidualnym lub

29. Fragment o *obowiązku ludzi i społeczeństw* [...] dodano w 5 SC (→ S 24, → S 33). 30. Na etapie 6 SC SUC odrzucił propozycję zastąpienia przez *wyłożyć* lub *objaśnić*, gdyż *chodzi o postęp w objaśnianiu [in explicitatione] nauki* (6 RS, ad n. 1, 37; s. 732). 31. Wyraz *ostatnich (recentium)* dodano w 6 SC (→ S 48). 32. Fragment o rozwijaniu nauki Papieży o prawach osoby i ustroju społeczeństwa dodano w 5 SC (→ S 33). 33. Śródtytuł wprowadzony już w 3 SC (wówczas na samym początku dokumentu), potem zarzucony, lecz przywrócony w tym miejscu w 5 SC już jako tytuł pierwszej z dwóch części dokumentu. 34. W 5 SC punkt był oznaczony tematem: *Przedmiot i podstawa wolności religijnej*. O ile pierwszy akapit zawdzięczał swój kształt zasadniczo 4 SC, a korzystał ze sformułowań obecnych w różnych miejscach wcześniejszych wersji, o tyle akapit drugi powstał wraz z 5 SC. 35. W 5 SC wprowadzono tu *osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej*, zamiast stwierdzenia o podstawie tego prawa w godności osoby. 36. Na etapie 6 SC SUC odmówił wprowadzenia tu pozytywnej definicji wolności religijnej, gdyż dokument dotyczy jedynie immunitetu od przymusu (→ S 60). 37. Wyraz dodany w 5 SC. 38. W 6 SC dorzucono *ze strony – ze względu na łacinę* (6 RS, ad n. 2, 8; s. 733). 39. SUC nie zgodził się na wykreślenie *zbiorowisk społecznych*, precyzując równocześnie, że *presja [społeczna]* to nie to samo co *przymus*, o którego odrzucenie chodzi w dokumencie (→ S 61). 40. SUC nie wyraził zgody na propozycję dodania po *władzy: jedynie* lub *cywilnej*, gdyż *propozycja jest zbyt restryktywna* (6 RS, ad n. 2, 11; s. 733). 41. Por. S 62; S 63.

N. 2²⁸

ukę z Magisterium do czasów Leona XIII (→ S 48)²⁶. ■ *o moralnym obowiązku ludzi i społeczeństw* [...] = *de morali hominum ac societatum officio* [...]: Sobór podtrzymuje wykluczenie indyferentyzmu moralnego nie tylko indywidualnego, ale i zbiorowego. Całe sformułowanie o „tradycyjnej nauce katolickiej” etc. jest cytowane przez → KKK 2105.

10. Zapowiedź *rozwinęcia* nauki ostatnich Papieży. ■ *zamierza rozwinąć* = *evolvere intendit*: zapowiedź, że obok powtórzenia wcześniejszej nauki dokument wyraża także rozwój doktrynalny (por. także w. 4: *nowe, zawsze zgodne ze starymi*). ■ *naukę ostatnich Papieży* = *recentiorum Summorum Pontificum doctrinam*: chodzi o nauczanie Pawła VI, Jana XXIII, Piusa XII, Piusa XI i Leona XIII (→ S 00), które wyróżnia się podkreśleniem obowiązku władzy publicznej polegającym na „stosowaniu się w sprawach religijnych do wymagań godności ludzkiej jako koniecznego składnika dobra wspólnego” (→ S 48).

§ 1 Uwaga: akapit zawierający dwa zdania doktrynalne wyrażające nauczanie własne DH [(por. → DH 2 (1 & 3))].

1. Stwierdzenie istnienia prawa do wolności religijnej i określenie jego *podmiotu czynnego*²⁹. ■ *oświadcza* = *declarat*: czwarte zdanie zawierające wyraźną intencję podania nauki z autorytetem Magisterium, tym razem w sprawach będących wprost przedmiotem dokumentu. ■ *prawo do wolności religijnej* = *ius* [...] *ad libertatem religiosam*: Kościół stwierdza tu samo istnienie prawa podmiotowego („do”). ■ *osoba ludzka* = *personam humanam*: podmiotem czynnym tego prawa jest człowiek ujęty ze względu na to, co w nim osobowe: naturę rozumną i wolną³⁰.

2. *Przedmiot i podmiot bierny*³¹ tego prawa. ■ *wszyscy ludzie* = *omnes homines*: jako prawo oparte na godności osoby³², prawo to obejmuje każdego człowieka³³. ■ *powinni być* = *debent* [...] *esse*: przedmiotem formalnym tego prawa jest wymaganie (w stosunku do podmiotu biernego). ■ *wolni od przymusu* =

implicite przez → DH 1 § 3 – w dalszej części dokumentu przedstawiono jako możliwość, oczywiście uwarunkowaną respektowaniem wolności religijnej wszystkich obywateli (→ DH 6 § 3-4). 26. Ponieważ w DH nie została ona streszczona, lecz jedynie wspomniana, dokument musi być czytany razem z wcześniejszymi, które dają potrzebny wykład o tych obowiązkach. Zob. nasz Aneks 3 (synteza i wypisy z dokumentów). 27. Wyraz *societatum* oznacza społeczeństwo cywilne – potwierdza to oficjalna interpretacja SUC dotycząca 6 SC (→ S 48) i kontekst leksykograficzny w DH. Por. Valuet, I/II, ss. 539-547. 28. Do tego punktu odsyła KKK 1738. 29. Por. → S 18. 30. Podmiotem czynnym tego prawa nie jest więc ani prawda, ani błąd. 31. Por. → S 18. 32. Zob. → DH 2 [3]. 33. Bez względu na ewentualne błędy zawarte w praktykowanej przezeń religii.

3

w łączności z innymi⁴², byle w godziwym zakresie. ⁴³Poza tym oświadcza, że prawo do wolności religijnej jest rzeczywiście zakorzenione w samej godności osoby ludzkiej, którą to godność poznajemy przez objawione słowo Boże i samym⁴⁴ rozumem [2].

[2] por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), ss. 260-261; Pius XII, *Ośrodek radiowe*, 24 grudnia 1942: AAS 35 (1943), s. 19⁴⁵; Pius XI, Encyklika *Mit brennender Sorge*, 14 marca 1937: AAS 29 (1937), s. 160; Leon XIII, Encyklika *Libertas praestantissimum*, 20 czerwca 1888: Acta Leonis XIII, 8 (1888), ss. 237-238⁴⁶

42. W 5 SC dodano *indywidualnym lub w łączności z innymi*. 43. Na etapie 6 SC SUC odmówił zmiany tego zdania, uznając, że jest ono *centralnym punktem tej Deklaracji*, zaznaczając zarazem, że *gdy mowa o podstawie, nie chodzi tym samym o argumenty* (6 RS, ad n. 2, 18; ss. 734-735). 44. Wyraz dodany w 5 SC. 45. W treści przypisu w 6 SC zamiast integralnego tekstu Piusa XII znajduje się jedynie uwaga, że *wśród podstawowych praw osoby* umieszcza on prawo do kultu Bożego itd. (s. 713). 46. W treści przypisu według 6 SC znajdowała się ponadto uwaga: *O pojęciu wolności religijnej, w rozumieniu innych chrześcijan, por. dokumenty Światowej Rady Kościołów (World Council of Churches): Declaration on Religious Liberty (Assembly Amsterdam, 1948), Statement on Religious Liberty (Assembly New Delhi, 1961).*

immunes a coercitione: pierwsza warstwa w określeniu przedmiotu: materialnym przedmiotem tego prawa jest pewna rzeczywistość negatywna: brak przymusu³⁴ (→ S 09; → S 31; → S 58). ■ *ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy ludzkiej = ex parte sive singulorum sive coetuum socialium et cuiusvis potestatis humanae*: podmiotem biernym tego prawa są wszyscy ludzie³⁵, bez ograniczenia do jakiegś grupy, w wymiarze indywidualnym i społecznym³⁶. ■ *w sprawach religijnych = in re religiosa*: druga warstwa w określeniu przedmiotu: chodzi o immunitet od przymusu w dziedzinie religijnej, czyli w porządku wewnętrznego i zewnętrznego kultu „najwyższego Bóstwa”³⁷; od tego miejsca aż do końca zdanie cytowane przez → KKK 2106. ■ *wbrew jego sumieniu [...] według swego sumienia =*

contra suam conscientiam [...] iuxta suam conscientiam: trzecia warstwa w określeniu przedmiotu: przedmiotem przymusu wykluczanego przez to prawo jest naruszanie zależności między działaniem (nie działaniem) osoby a jej sumieniem (→ S 13 bis; → S 16)³⁸; możliwość podążania za swoim sumieniem³⁹ należy równocześnie do przedmiotu i celu prawa do wolności religijnej⁴⁰. ■ *prywatnym i publicznym = privatim et publice*: odróżnienie tych dwóch dziedzin należy do prawa stanowionego⁴¹. ■ *lub w łączności z innymi = vel aliis consociatus*: także w przypadku zachowań i postaw zbiorowych właściwym podmiotem czynnym tego prawa są osoby⁴². ■ *w godziwym zakresie = intra debitos limites*: ograniczenie prawa do wolności religijnej znajduje się w samej jego definicji, a więc należy do jego istoty⁴³. Te ogólnie

34. Chodzi więc o *moralną zdolność wymagania, aby ktoś nie był przymuszany do działania ani żeby mu w nim nie przeszkadzano* – ale nie o *zdolność [facultas] moralną do czynienia czegoś, przez którą ktoś ma od wewnątrz pozytywne upoważnienie [auctoritas]* (empowerment, Ermächtigung, autorizzazione) *do działania* (→ S 09). 35. A więc wolność religijna nie jest wolnością wewnętrzną, lecz wolnością zewnętrzną. 36. Podmiotem tym nie jest natomiast ani Bóg, ani Kościół niebędący społecznością i autorytetem czysto ludzkim. 37. Por. DH 3 [3]. Zatem poza granicami przedmiotu wolności religijnej nie znajdują się ani ideologie pozbawione kultu, ani praktyki niezwiązane z wierzeniami. 38. *Człowiek ma być wolny, aby podążał za szczerym sumieniem – a nie ponieważ za nim podąża* (Valuet, I/II, s. 696). 39. Jednak *działanie/niedziałanie zgodnie ze swoim sumieniem* jest czymś innym niż *działanie jak się chce*, co stanowi jedną z zasadniczych różnic między wolnością religijną według DH i potępioną przez Kościół *wolnością sumienia i kultów. Działanie/niedziałanie zgodnie z sumieniem* zakłada bowiem przyjęcie do wiadomości zobowiązującej mocy reguł, których nie tworzy się samemu – gdyż sumienie *nie jest prawodawcą* (légis-latrice), *lecz prawozdawcą* (légis-médiatrice): *interpretuje prawo wyższe, które stosuje do tej lub innej sytuacji konkretnej i aktualnej* (sformułowanie Johna C. Murraya cytowane w: Valuet, I/II, s. 704). 40. Ale nie jest jego podstawą. 41. Prawdziwą i uprzednią względem tego odróżnienia podstawą w ustaleniu zakresu tego prawa jest *dziedzina religijna*, a nie sposób – prywatny lub publiczny – w wykonywaniu działań należących do tej dziedziny. 42. A nie np. fałszywe religie przez nie wyznawane. 43. Jest to jedna z różnic między tym prawem

⁴⁷To prawo osoby ludzkiej do wolności religijnej⁴⁸ powinno być w taki sposób uznane w prawnym ustroju społeczeństwa, aby stanowiło prawo cywilne.

47. Pierwsza wersja tego zdania, umieszczona nieco wyżej w tymże akapicie, została sformułowana w 4 SC. 48. W 5 SC sprecyzowano: To prawo osoby ludzkiej do wolności religijnej.

ujęte granice w wykonywaniu prawa do wolności religijnej zostaną sprecyzowane w n. 7.

3. Podstawa tego prawa w godności osoby ludzkiej. ■ *oświadcza* = *declarat*: piąte i ostatnie z obecnych w *DH* zdań z intencją podania nauki z autorytetem Magisterium specyficznej dla tego dokumentu: Kościół definiuje tu prawdziwą podstawę prawa do wolności religijnej. ■ *jest rzeczywiście zakorzenione* = *esse revera fundatum*: tłumaczenie polskie zdaje się likwidować różnicę, która jest uwidoczniła w oryginale i zostaje ukazana wyraźnie w *DH* 9 [1-2]: prawo to „ma podstawę” w godności osoby, natomiast „ma korzenie” w Objawieniu. ■ *w samej godności osoby ludzkiej* = *in ipsa dignitate personae humanae*: podstawą tego prawa jest godność osoby⁴⁴ (→ S 51; → S 58). Teksty Magisterium, do których odsyła przypis

⁴⁵, pozwalają sprecyzować, że chodzi tu o tzw. godność ontologiczną osoby (→ S 26; → S 31; → S 34), czyli wynikającą z jej bytu⁴⁶. ■ *przez objawione słowo Boże i samym rozumem* = *et verbo Dei revelato et ipsa ratione*: dwa sposoby poznania nie zmieniają faktu, że w dokumencie chodzi o godność ontologiczną naturalną⁴⁷. ■ **Przyp. 2:** → T 3⁴⁸; → T 4⁴⁹; → T 5⁵⁰; → T 6⁵¹: we wskazanych przykładach nauczania Jana XXIII, Piusa XII, Piusa XI i Leona XIII obecna jest już nauka o wolności religijnej, jednak bez sprecyzowania granic w nadużywaniu jej praktykowania.

4. **Konsekwencja:** konieczność uznania tego prawa w prawie cywilnym. ■ *powinno być w taki sposób uznane w prawnym ustroju społeczeństwa, aby stanowiło prawo cywilne* = *in iuridica societatis ordinatione ita est agnoscendum, ut ius civile evadat*: z istnienia wyłożonego wcześniej

do wolności religijnej a potępianą przez Kościół *wolnością sumienia i kultów* (→ C 4.1.3), która w swej istocie jest pozbawiona ograniczeń (→ C 3.2: *zupełna i nieumiarkowana, pozbawiona wszelkiego wędzidła*) – poza pozytywnie ujętym zewnętrznym ograniczeniem w postaci *pokoju/porządku publicznego* (por. → C 4.1.2). 44. A nie indyferentyzm lub subiektywizm. Na tym polega jedna z zasadniczych różnic między objaśnianą tu wolnością religijną a potępioną przez Kościół *wolnością sumienia i kultu*, która *wyływa* z indyferentyzmu i dziedziczy po nim swoją naturę moralnej wolności od obowiązku (→ C 3.1, → C 3.2). 45. Podpowiadają one, że chodzi o *wolność sumienia*, powiązaną z *godnością osoby ludzkiej* (→ T 6), które człowiek, *jako osoba*, posiada jako *prawo* [...] *dane mu od Boga* (→ T 5), jedno z *podstawowych praw osoby* (→ T 4). 46. A nie o godność operatywną, czyli wynikającą z działania. 47. A nie o godność ontologiczną nadprzyrodzoną, związaną z obecnością łaski uświęcającej. 48. Zwłaszcza: *możność oddawania czci Bogu zgodnie z wymaganiem własnego prawego sumienia oraz wyznawania religii prywatnie i publicznie*. 49. Zwłaszcza: *prawa do kultu Bożego, prywatnego i publicznego, łącznie z religijną działalnością charytatywną*. 50. Zwłaszcza: *Człowiek wierzący posiada niezniszczalne prawo wyznawania swej wiary i praktykowania jej w odpowiedni sposób*. 51. Zwłaszcza: *że człowiekowi z poczucia obowiązku [ex conscientia officii] wolno być ma w państwie i bez jakiegokolwiek przeszkody pójść za wolą Boga i rozkazy Jego spełniać*.

5 ⁴⁹Z racji godności swojej⁵⁰ wszyscy ludzie, ponieważ są osobami,
czyli istotami wyposażonymi w rozum i wolną wolę, a tym sa-
mym w osobistą odpowiedzialność, nagleni są własną swą naturą,
6 a także obowiązani moralnie do szukania prawdy przede wszyst-
kim w dziedzinie religii. Obowiązani są też trwać przy poznanej
7 prawdzie i całe swoje życie układać według wymagań prawdy.
Tego zaś zobowiązania nie zdołają ludzie wypełnić w sposób
8 zgodny z własną swą naturą, jeśli nie mogą korzystać zarówno
z wolności psychologicznej⁵¹, jak i wolności od zewnętrznego
przymusu. A więc⁵² prawo do⁵³ wolności religijnej ma funda-
9 ment nie w subiektywnym nastawieniu osoby, ale w samej jej
naturze. Dlatego prawo do owej⁵⁴ wolności przysługuje trwale
również tym, którzy nie wypełniają obowiązku szukania prawdy
i trwania przy niej; korzystanie zaś z tego prawa nie może napo-
tykać przeszkód, jeśli tylko zachowywany jest sprawiedliwy ład
publiczny⁵⁵.

49. Cały akapit dodany w 5 SC. 50. W 6 SC skreślono bowiem - aby jaśniej było widać, że argumentacja nie jest podana z autorytetem (6 RS, ad n. 2, 19; s. 735). 51. SUC odmówił zastąpienia psychologicznej przez religijną lub wewnętrzną, gdyż wyrazy te wydają się tutaj za szerokie (6 RS, ad n. 2, 28; ss. 735-736). 52. Wyraz dodany w 6 SC razem z jej w tymże zdaniu. 53. W 6 SC prawo do [...] zamiast samego wolność religijna. 54. Wyraz dorzucony w 6 SC. 55. W 6 SC wprowadzono zakończenie zdania: korzystanie zaś z tego prawa nie może napotykać przeszkód, jeśli tylko zachowywany jest sprawiedliwy ład publiczny (→ S 64).

naturalnego prawa negatywnego wynika konsekwencja pozytywna: wymaganie od państwa prawodawstwa chroniącego je. ■ Zdanie, do którego nawiązuje → KKK 2108.

§ 2

5-7. Skrótowy d o w ó d na istnienie prawa do wolności religijnej⁵² – na podstawie powiązań: między godnością człowieka i obowiązkiem odpowiedzialnego szukania prawdy religijnej oraz między naturą tych poszukiwań, wolnością psychologiczną i przymusem.

5. nagleni są własną swą naturą = *sua ipsorum natura impelluntur*: szukanie prawdy (religijnej) nie jest jedynie obowiązkiem zewnętrznym względem natury osoby, lecz jej dążeniem naturalnym; sformułowanie, do którego najprawdopodobniej odsyła → KKK 2104. ■ obowiązani moralnie = *moraliter tenentur obligatione*: naturalne pragnienie prawdy (religijnej) należy do porządku sprawiedliwości.

6. trwać [...] i całe swoje życie układać = *adhaerere atque totam vitam suam [...] ordinare*: w życiu człowieka nie ma żadnych dziedzin, które można by wyłączyć spod wpływu poznanej prawdy religijnej.

7. Tego zaś zobowiązania = *Huic autem obligationi*: pełne przyjęcie prawdy religijnej jest celem, któremu służy wolność religij-

na. ■ zarówno z wolności psychologicznej, jak i wolności od [...] przymusu = *libertate psychologica simul atque immunitate a coercitione*: te dwa rodzaje wolności są równocześnie niezbędne i wystarczające jako warunki naturalne, w których człowiek może spełnić swój obowiązek wobec prawdy. ■ zewnętrznego = *externa*: przymus wykluczony przez wolność religijną jest czymś innym niż nacisk odczuwany wewnętrznie z powodu narzucania się umysłowi prawdy, poznawanej np. poprzez dyskusję z jej wyznawcami.

8. Konsekwencja pierwsza. ■ nie w subiektywnym nastawieniu osoby = *Non [...] in subiectiva personae dispositione*: wyraźne odrzucenie subiektywizmu – który ma zarówno postać poglądu, że nie istnieją obiektywne normy moralne, jak i postać przekonania, że podstawą wolności religijnej jest szczerść sumienia w takim czy innym jego osądzie.

9. Konsekwencja druga. ■ również tym, którzy nie wypełniają obowiązku = *in iis qui obligationi [...] non satisfaciunt*: fakt, że ktoś nie szuka szczerze prawdy, przyczynia się do utraty godności operatywnej, lecz nie godności ontologicznej – dlatego także w przypadku ludzi nadużywających prawa do wolności religijnej istnieje nadal jego podstawa, a z nią i samo prawo, chociaż jego celem jest zawsze jego poprawne używanie do szu-

52. Zgodnie z wyjaśnieniem SUC do tego fragmentu (zob. nasz przyp. 50 do → DH 2 [5]), nie posiada on już tego samego autorytetu co → DH 2 § 1.

3⁵⁶

1 Wszystko to jeszcze jaśniej ukazuje się temu, kto bierze pod uwa-
gę, iż⁵⁷ najwyższą normą ludzkiego życia jest samo prawo Boże,
wieczne, obiektywne⁵⁸ i uniwersalne, którym Bóg, wedle planu
2 mądrości i miłości swojej, porządkuje, kieruje i rządzi całym
światem i losami wspólnoty ludzkiej⁵⁹. Tego to prawa uczestni-
kiem czyni człowieka Bóg, aby za miłosiernym zrządzeniem Bożej
3 Opatrzności mógł on coraz lepiej poznawać niezmienną prawdę
[3]. Przeto każdy⁶² ma obowiązek, a stąd też i prawo szukania
prawdy w dziedzinie religijnej, aby przez użycie właściwych środ-
ków urobił sobie roztropnie słuszny⁶³ i prawdziwy⁶⁴ sąd sumienia.

4 Prawdy zaś trzeba szukać w sposób zgodny z godnością osoby
ludzkiej i z jej naturą społeczną⁶⁵, to znaczy przez swobodne ba-
danie przy pomocy⁶⁶ Magisterium⁶⁷, czyli nauczania, przez wy-
mianę myśli i dialog, przez co jedni drugim wykładają prawdę,
jaką znaleźli albo sądzą, że znaleźli⁶⁸, aby nawzajem pomóc sobie
w szukaniu prawdy; skoro zaś prawda została poznana⁶⁹, należy
mocno przy niej trwać osobistym przeświadczeniem.

5 Nakazy Bożego prawa człowiek dostrzega i rozpoznaje za pośred-
nictwem swego sumienia, do którego jest obowiązany wiernie

[3] por. św. Tomasz, *Summa theologica*, I-II, q. 91, a. 1; q. 93, a. 1-2^{60 61}

56. Punkt ukształtowany zasadniczo na etapie 5 SC i tamże zaopatrzony w temat: *Wolność religijna i powiązanie czło-
wieka z Bogiem*. Zgodnie z 5 RS punkt ten jest *jakby rozwinięciem tego, co wyłożono w drugiej części punktu poprzedniego*
(→ S 35; S 26). 57. Słowa *Wszystko [...] uwagę, iż* dodane w 5 SC. 58. Wyraz dorzucony w 5 SC. 59. W 6 SC
w tym miejscu przypis (4): *Por. św. Tomasz, Summa theologica, I-II, q. 91, a. 1; q. 93, a. 1.* 60. W 6 SC treścią przypisu są
jedynie odsyłacze, bez tekstów św. Tomasza. W tekście rozdany Ojcom przed sesją publiczną 7.12.1965 brak w ogóle tego
przypisu. 61. W 6 SC w tym miejscu przypis 5: *Por. tamże, q. 93, a. 2.* 62. W 5 SC zamiast *człowiek*. 63. Wyraz
dodany w 5 SC. 64. W 6 SC dorzucono *i prawdziwy*, gdyż chodzi o *kształtowanie sumienia* (→ → S 65). 65. W 5 SC
zamiast *ludzki* umieszczono *zgodny z godnością osoby ludzkiej i z jej naturą społeczną* (ze względu na *proprio* polski prze-
kład mógłby tu dać: właściwy). 66. W 6 SC *przy pomocy* (*ope*) zastąpiło *przez*. 67. W 6 SC wielką literę zastąpiono
małą. 68. SUC oddaliła zastrzeżenia dotyczące słów *sądzą, że znaleźli*, wyjaśniając, że one *są konieczne do zaznaczenia*
kondycji osobowej (→ S 66). 69. *Veritati autem cognitae* dodane w 5 SC. Na etapie 6 SC SUC odmówił zastąpienia [skoro]
zaś *prawda została poznana przez przy poznany jako prawda*, gdyż w tekście wyrażenie *prawda* jest *przyjęte zgodnie z tym,*
że poznanie jest uznane przez poznającego za prawdziwe (→ S 67).

kania i znajdowania prawdy; fragment
cytowany przez → KKK 2106. ■ *jeśli tyl-
ko zachowywany jest [...] ład publiczny =*
dummodo [...] ordo publicus servetur: po-
wtórne przypomnienie ograniczenia pra-
wa do wolności religijnej. ■ *sprawiedliwy*
= iustus: ograniczeniem dla wolności reli-
gijnej nie jest definiowany przez władzę
„porządek publiczny” lub „racja stanu”,
lecz ład moralny.

N. 3
§ 1

1-3. O b o w i ą z e k szukania prawdy
i wyrabiania sobie sądu sumienia – w kon-
tekście istnienia normy prawa Bożego
i uczestnictwa w nim człowieka.

1. *jaśniej ukazuje się temu = clarius adhuc
patent consideranti*: to samo, co powie-
dziano w DH 2 § 2 z perspektywy antro-
pologii, widać jeszcze jaśniej z perspekty-
wy teologii (naturalnej).

2. *coraz lepiej poznawać niezmienną prawdę*
*= veritatem incommutabilem magis magis-
que agnoscere*: chociaż prawda Boża jest
niezmienna, człowiek uczestniczy w niej
stopniowo, co wiąże się z poszukiwania-

mi, nauką, dojrzewaniem duchowym.
■ *Przyp. 3: → T 7 a i → T 7 b*⁵³.

§ 2

4. Z e w n ę t r z n y s p o s ó b szukania
prawdy określony przez godność i spo-
łeczną naturę osoby. ■ *swobodne = libe-
ra*: ze względu na przedmiot dokumentu
i wywodu jest jasne, że chodzi cały czas
o wolność prawną, czyli brak przymusu
zewnętrznego.

§ 3

5. W e w n ę t r z n y ś r o d e k szukania
prawdy: konieczne pośrednictwo sumie-
nia. ■ *za pośrednictwem swego sumienia =*
mediante conscientia sua: chociaż człowiek
poznaje wolę Bożą na podstawie źródeł
obiektywnych, jednak zawsze dokonuje
tego rozeznania za pośrednictwem sumie-
nia – a sąd sumienia jest dla postępowania
człowieka najbliższym sposobem rozpo-
znania obowiązku wynikającego z prawa
Bożego⁵⁴. ■ *do którego jest obowiązany*
*wiernie się stosować w całym swym po-
stępowaniu = quam tenetur fideliter sequi*
in universa sua activitate: postępowanie
wbrew sumieniu oznacza postępowanie
wbrew prawu Bożemu, nawet jeśli faktycz-

53. Zwłaszcza: *wszelkie rozumne stworzenie może je poznać po jego większym lub mniejszym promieniowaniu, tj. udzielaniu się*. 54. Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 16: *W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos wzywający go zawsze tam, gdzie potrzeba, do miłowania i czynienia dobra a unikania zła rozbrzmiewa w sercu nakazem: czyń to, tamtego unikaj. Człowiek bowiem ma w swym sercu wypisane przez Boga prawo, wobec którego posłuszeństwo stanowi o jego godności i według którego będzie sądzony. Sumienie jest najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos w jego wnętrzu rozbrzmiewa.*

6 się stosować w całym swym postępowaniu, aby dotrzeć do swe-
 7 go celu – Boga. Nie wolno więc go zmuszać⁷⁰, aby postępował
 8 wbrew swemu sumieniu⁷¹. Ale nie wolno mu też przeszkadzać⁷²
 w postępowaniu zgodnie z własnym sumieniem, zwłaszcza
 9 w dziedzinie religijnej. Praktykowanie bowiem religii polega
 z samej jej istoty przede wszystkim na wewnętrznych aktach do-
 browolnych i swobodnych, przez które człowiek bezpośrednio
 się ustosunkowuje do Boga; ⁷³aktów tego rodzaju żadna wła-
 dza czysto ludzka⁷⁴ nie może ani nakazywać, ani zabraniać [4].
 Sama zaś⁷⁷ społeczna natura człowieka wymaga, aby człowiek
 wewnętrzne akty religijne ujawniał⁷⁸ na zewnątrz⁷⁹, aby łączył się
 z innymi ludźmi w dziedzinie religii⁸⁰, ⁸¹wyznawał swą⁸² religię
 na sposób społeczny.

10 Zadaje się więc gwałt osobie ludzkiej i samemu porządkowi usta-
 nowionemu dla ludzi przez Boga⁸³, jeśli odmawia się człowiekowi
 swobodnego, ⁸⁴przy zachowaniu sprawiedliwego⁸⁵ ładu społecz-
 nego⁸⁶, wyznawania religii w społeczeństwie.

[4] por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), s. 270; Paweł VI, *Orędzie radiowe*, 22 grudnia 1964: AAS 57 (1965), ss. 181-182⁷⁵; św. Tomasz, *Summa theologica*, I-II, q. 91, a. 4 c.⁷⁶

70. Tę część zdania dodano w 5 SC. 71. W 6 SC w tym miejscu przypis (6): *Jeśli chodzi o historię tego zagadnienia – por. J. Lecler SJ, Histoire de la tolérance religieuse au siècle de la Réforme, Paryż, Aubier, Edition Montaigne, 1955, tom II, fere passim (s. 714).* 72. Część zdania dodana w 5 SC. 73. Tekst od średnika dorzucony w 5 SC. 74. SUC odmówił zastąpienia czysto ludzka przez czysto prawna lub głównie prawna – aby nie przesądzać kwestii dyskutowanej co do władzy Kościoła w nakazywaniu aktów wewnętrznych (→ S 68). 75. W 6 SC jedynie odsyłacz, bez tekstu Pawła VI (i ograniczony do s. 181). 76. Odsyłacz do św. Tomasza nieobecny w tekście rozdany Ojcom przed sesją publiczną 7.12.1965. W 6 SC następuje po tym fragmencie jeszcze tekst z II-II, q. 104, a. 5 c: *W tym, co należy do wewnętrznego ruchu woli, człowiek nie jest zobowiązany być posłusznym człowiekowi, lecz tylko Bogu (s. 714).* 77. SUC nie zgodził się na dodanie sformułowania cielesna i, gdyż tekst nie stwierdza, że przejaw zewnętrzny wypływa tylko z natury społecznej (→ S 69). 78. W 6 SC zamiast manifestet wprowadzono: *exprimat*. 79. Wyraz dodany w 5 SC. 80. W 5 SC dorzucono w dziedzinie religii. 81. Ostatnia część zdania po przecinku dodana w 5 SC. 82. W 6 SC przez swoją zastąpiono samą tegoż (*ipsam sui-ipsius*), gdyż takie sformułowanie unika niebezpieczeństwa fałszywej interpretacji (6 RS, ad n. 3, 31; s. 740). 83. W 5 SC dodano osobie [...] Boga. 84. W 5 SC dorzucono zastrzeżenie o zachowaniu ładu publicznego. 85. Wyraz dodany w 6 SC. 86. *ordine publico* – a więc raczej: ładu publicznego. Na etapie 6 SC SUC odmówił zastąpienia ładu publicznego przez dobro wspólne, gdyż dobro wspólne jest przyjmowane jako kryterium, gdy chodzi o promocję praw, a tu kryterium jest ład publiczny, gdyż inaczej restrykcje mogłyby się mnożyć nadmiernie, i to w sposób arbitralny (6 RS, ad n. 3, 35; s. 740).

nie ten konkretny sąd sumienia jest błędny i przyjmuje za wolę Bożą to, co nią nie jest.

6-7. Przymus i utrudnienie jako p r z e -
 szkoda zewnętrzna w praktyko-
 waniu wolności religijnej. Zdania cyto-
 wane przez KKK 1782. ■ *wbrew swemu*
sumieniu/zgodnie z własnym sumieniem =
contra suam conscientiam/iuxta suam con-
scientiam: zależność postępowania od su-
 mienia jest nieustannie przypominanym
 uwarunkowaniem należącym do przed-
 miotu wolności religijnej.

8. *religii = religionis*: chodzi o religię
 w ogóle⁵⁵. ■ *z samej jej istoty przede*
wszystkim na wewnętrznych aktach [...]
= ex ipsa eius indole, consistit imprimis
in actibus internis [...]: akty wewnętrzne
 są dla religii elementem podstawowym.
 ■ *żadna władza czysto ludzka = a potestate*
mere humana: sformułowanie zdaje się
 sugerować odniesienie jedynie do władzy
 świeckiej; jednak Sobór świadomie po-
 wstrzymał się od rozstrzygania problemu
 „władzy Kościoła w nakazywaniu aktów

wewnętrznych” (→ S 68)⁵⁶. ■ *ani naka-*
zywać, ani zabraniać = nec imperari nec
prohiberi: wewnętrzne akty religii są nie-
 naruszalne i nie podlegają zarządzeniom
 władzy ludzkiej. ■ **Przyp. 4:** → T 8⁵⁷;
 → T 9⁵⁸; → T 10⁵⁹.

9. *społeczna natura człowieka wymaga*
[...] = socialis hominis natura exigit [...]:
 zewnętrzny i społeczny wymiar religii jest
 wtórny w stosunku do wewnętrznego, lecz
 równocześnie niezbędny, gdyż wynika
 z samej natury człowieka⁶⁰.

§ 4

10. Represje antyreligijne jako niespra-
 wiedliwość wobec człowieka i Boga.
 ■ *sprawiedliwego ładu społecznego = iusto*
ordine publico servato: zasada ograniczają-
 ca używanie prawa do wolności religijnej
 jest równocześnie obiektywna i węższa niż
 dobro wspólne w całym jego rozmiarze⁶¹.
 ■ *wyznawania religii = religionis exer-*
citium: podobnie jak w DH 3 [8], tekst
 mówi o religii w ogóle⁶².

55. A nie o tę czy inną religię, której praktykowanie jest ewentualnie związane z błędami szkodzącymi religii jako takiej. 56. A jednak: → T 8 (akapit *Ci zaś [...]*). 57. Zwłaszcza: *Ponieważ [...] wszyscy ludzie są sobie równi, jeśli idzie o godność wypływającą z ich natury, dlatego nie wolno zmuszać nikogo do wykonania czegoś, co wymaga zgody władz jego duszy. Może to czynić jedynie Bóg [...]*. 58. Zwłaszcza: *na rzecz ludzi, w obronie wszystkiego, co jest w nich święte i czego nie można usunąć: podstawowego dążenia do Boga i prawa do przejawiania tego na zewnątrz w formach odpowiednich dla kultu*. 59. Zwłaszcza: *Człowiek może uchwalać prawo w sprawach, o których zdoła wydawać sąd. Otóż człowiek zdoła wydawać sąd nie o wewnętrznych przeżyciach, bo te są skryte, ale jedynie tylko o zewnętrznych postępkach, które ukazują się postronnym*. 60. Por. → S 10. O ile można pojęciowo odróżnić wewnętrzny i zewnętrzny aspekt religii, próba ograniczenia wolności religijnej do granic istoty religii jest zabiegiem sztucznym i niezgodnym z naturą człowieka. 61. Zob. → DH 7. 62. A nie o takim czy innym kulcie religijnym, ewentualnie obciążonym fałszem obiektywnie sprzeciwiającym się więzi religijnej między człowiekiem i Bogiem.

I 1 r⁸⁷Przy tym akty religijne, którymi ludzie prywatnie i publicznie zwracają się z osobistego przekonania do Boga, przekraczają swą naturą ziemski i doczesny porządek rzeczy. ⁸⁸A zatem władza cywilna, której właściwym celem jest troszczenie się o wspólne dobro doczesne, powinna uznawać życie religijne obywateli i sprzyjać mu, ale jeśli pozwala sobie kierować aktami religijnymi albo przeszkadzać im, to należy stwierdzić, iż przekracza wyznaczone dla niej granice.

4⁸⁹

I 2 Wolność, czyli zabezpieczenie od przymusu w sprawach religijnych⁹⁰, przysługująca poszczególnym osobom, powinna być im przyznana również wtedy, gdy działają wspólnie⁹¹. Zarówno bowiem społeczna natura człowieka, jak i społeczna natura samej religii wymagają istnienia wspólnot religijnych⁹².

3 Wspólnotom tym więc, dopóki słuszne wymagania porządku publicznego nie są naruszone⁹³, należy się prawnie wolność, aby rządzić się mogły według własnych norm⁹⁴, czcić najwyższe

87. SUC nie wyraził zgody na wykreślenie tego akapitu, m.in. argumentując, że jest niezbędny dla ochrony wolności samego Kościoła katolickiego (→ S 70). 88. Zdanie to przeszło znaczną ewolucję. Ostateczne modyfikacje w 6 SC wprowadzono, aby oddalić wrażenie akceptacji laicyzmu (→ S 55):

6 SC	5 SC	4 SC
A zatem władza cywilna, której właściwym celem jest troszczenie się o wspólne dobro doczesne, powinna uznawać życie religijne obywateli i sprzyjać mu, ale jeśli pozwala sobie kierować aktami religijnymi albo przeszkadzać im, to należy stwierdzić, iż przekracza wyznaczone dla niej granice.	Zatem należy stwierdzić, że władza cywilna przekracza swoje granice, jeśli przeszkadza lub kieruje tym, co ze swej natury przekracza porządek rzeczy ziemski i doczesny.	Kompetencje władzy cywilnej, z racji samego właściwego jej celu, który w obecnych czasach jest przestrzegany w sposób dokładniejszy oraz opisywany zgodnie z wymaganiami godności osoby i jej prawami, ograniczają się do porządku ziemskiego i doczesnego według tego zamysłu, aby osoby ludzkie mogły w niezakłóconej wolności dążyć do swego celu ostatecznego zgodnie ze swoim sumieniem. Zatem należy stwierdzić, że władza przekracza swe granice, gdy miesza się do tego, co odnosi się do samego przyporządkowania człowieka do Boga.

89. Punkt oznaczony tematem *Wolność wspólnot religijnych* otrzymał swój podstawowy kształt już w 3 SC z wykorzystaniem zarysu obecnego w 2 SC. Modyfikowany na dalszych etapach, został w 5 SC przesunięty na obecne miejsce. 90. Fragment *czyli [...] religijnych* wprowadzony w 5 SC. 91. W 6 SC im: [...] *również wtedy, gdy działają wspólnie* zastąpiło *także wspólnotom*. 92. W 6 SC dodano *religijnych*. 93. W 6 SC wprowadzono w tym miejscu zmodyfikowane zdanie znajdujące się poprzednio w trzecim akapicie tego punktu: *dopóki słuszne wymagania porządku publicznego nie są naruszone*. 94. W 6 SC

§ 5

11. *przekraczają swą naturą ziemski i doczesny porządek rzeczy* = *natura sua terrestrem et temporalem rerum ordinem transcendunt*: akty religijne mają charakter transcendentny.

12. *Kompetencje i niekompetencje*⁶³ władzy cywilnej w odniesieniu do życia religijnego obywateli. ■ *powinna uznawać życie religijne obywateli* = *religionum quidem civium vitam agnoscere eique favere debet*: nie tylko wrogość, ale i obojętność władzy cywilnej względem religii jest stanem nienormalnym (→ S 55). ■ *i sprzyjać mu* = *eique favere*: osobnym obowiązkiem władzy publicznej pozostaje pozytywne odniesienie do religii⁶⁴. ■ *jeśli pozwala sobie kierować aktami religijnymi* = *si actus religiosos dirigere [...] praesumat*: wykroczeniem przeciw prawu do wolności religijnej jest próba kierowania życiem religijnym przez władzę cywilną⁶⁵ (lecz nie udział tejże władzy w kulcie Boga⁶⁶).

N. 4⁶⁷
§ 1

1-2. Wolność religijna przynależna także *wspólnotom* ze względu na społeczny charakter człowieka i religii.

1. *gdy działają wspólnie* = *etiam ipsi in communi agentibus*: dokument wybiera sformułowanie, zgodnie z którym właściwym podmiotem prawa do wolności religijnej pozostają osoby.

§ 2

3. Zakres i treść tego prawa: samorząd, kult publiczny, nauczanie religijne, stowarzyszenia. ■ *dopóki słuszne wymagania porządku publicznego nie są naruszone* = *dummodo iustae exigentiae ordinis publici non violentur*: po raz kolejny przypomina się o zasadzie ograniczającej, lecz tym razem wprost w odniesieniu do zastosowania prawa do wolności religijnej wobec wspólnot religijnych.

63. Zob. nasz aneks 3, pkt 2.3. 64. Zob. nasz aneks 3, pkt 1.1 i następne. Jednak przypadek, gdy władza cywilna w sposób pozytywny popiera na równi każdą religię, jest określony we wcześniejszym Magisterium jako niedopuszczalna tolerancja dogmatyczna *mieszająca prawdę z fałszem*. Zob. np. → C 2.1.3. 65. Zob. także → V 5.1. 66. Zob. nasz aneks 3, pkt. 1.2 i 2.2. 67. Do tego punktu odsyła KKK 1180.

Bóstwo⁹⁵ kultem publicznym, pomagać swym członkom w praktykowaniu życia religijnego i wspierać ich nauczaniem oraz rozwijać takie instytucje, w których członkowie mogliby ze sobą współpracować przy układaniu własnego życia według wyznaczanych zasad religijnych.

4 Podobnie przysługuje wspólnotom religijnym prawo do tego, by władza cywilna nie przeszkadzała im środkami prawnymi czy działalnością administracyjną w wybieraniu, kształceniu, mianowaniu i przenoszeniu⁹⁶ swych własnych kapłanów, w komunikowaniu się z władzami i wspólnotami religijnymi znajdującymi się w innych krajach, we wznoszeniu budowli religijnych⁹⁷, a także w nabywaniu i użytkowaniu odpowiednich dóbr.

5 Wspólnoty religijne mają też prawo do tego, aby nie przeszkadzano im w publicznym nauczaniu i wyznawaniu swej wiary słowem
6 i pismem. W rozpowszechnianiu zaś wiary religijnej i wprowadzaniu praktyk trzeba zawsze wystrzegać się wszelkiej działalności, która miałaby posmak przymusu albo nieuczciwego czy niedostatecznie usprawiedliwionego nakłaniania, zwłaszcza w stosunku
7 do ludzi prostych czy ubogich⁹⁸. Taki sposób postępowania należy uznać za nadużycie własnego prawa i naruszenie prawa innych⁹⁹.

8 Poza tym¹⁰⁰ wymaga wolność religijna, aby wspólnotom religijnym nie przeszkadzano¹⁰¹ w swobodnym okazywaniu¹⁰² szczególnej wartości ich nauki dla organizowania społeczeństwa

norm zamiast ustaw (*leges*). 95. SUC odrzucił postulat zastąpienia *Bóstwa* przez *Boga* oraz wykreślenia *najwyższego* (→ S 71 a). 96. Trzy wyrazy dodane w 5 SC. 97. Fragment *we wznoszeniu budowli religijnych* dodany w 5 SC. 98. SUC odrzucił postulat wykreślenia całego akapitu (→ S 72). 99. Ostatnie zdanie akapitu wprowadzono w 6 SC, aby wykluczyć myśl o prawie do szerzenia błędów (→ S 54). SUC odmówiła wprowadzenia dodatku: *Nie uznaje się prawa nikogo do namawiania chrześcijan, aby opuścili drogę zbawienia, gdyż dodanie tego nie jest konieczne, ponieważ sprawa jest jasna* (6 RS, ad n. 4, 21; s. 745). Podobnie w przypadku propozycji, aby dodać słowa: *Pasterze dusz niech zaś pilnie czuwają, aby wierni nie byli wprowadzani w błąd i by skarb ich wiary nie ponosił uszczerbku* (6 RS, ad n. 4, 22; s. 745). 100. W 5 SC dorzucono *Poza tym* (zamiast *Wreszcie*). 101. W 6 SC *aby* [...] *nie przeszkadzano* zastąpiło *aby* [...] *mogły, aby* w większym stopniu zachowana została linia dokumentu, która opiera się na immunitecie od przymusu (6 RS, ad n. 4, 23; s. 745). 102. SUC nie zgodził się na zastąpienie wyrazy przez *wnoszeniu*, gdyż *bezpieczniej jest przyjąć słowo ostendere, które należy do obszaru idei* (→ S 73).

§ 3

4. Wybór, kształcenie, mianowanie, przenoszenie duchownych, budownictwo sakralne, posiadanie dóbr.

§ 4

5-7. Propagowanie swej wiary – z wyłączeniem metod opartych na przymusie lub nieuczciwości.

6. *posmak przymusu albo nieuczciwego czy niedostatecznie usprawiedliwionego nakłaniania = coercionem vel suasionem in honestam aut minus rectam sapere*: wykluczenie prozelityzmu⁶⁸ będącego złym użyciem prawa do wolności religijnej.

7. *nadużycie własnego prawa i naruszenie prawa innych = abusus iuris proprii et laesio iuris aliorum*: napiętnowany rodzaj

prozelityzmu jest nie tylko nadużyciem w sensie moralnym, ale i nadużyciem w sensie jurydycznym (czyli naruszeniem praw innych i społeczeństwa); oznacza to, że istnieją formy prozelityzmu, które powinny być karalne przez władzę cywilną.⁶⁹

§ 5

8-9. Uczestnictwo w życiu społecznym i działalność stowarzyszeniowa.

8. *w swobodnym okazywaniu szczególnej wartości ich nauki = libere ostendere singularem suae doctrinae virtutem*: intencją Soboru nie jest orzekanie, czy takie szczególne wartości zawsze istnieją, lecz określenie jednej z konsekwencji prawa do wolności religijnej (→ S 73).

68. *DH* nie używa nigdzie wyrazu *prozelityzm*. 69. A nie tylko piętnowane jako wykroczenie moralne. W tym miejscu intencją Soboru było wykluczenie poglądu, że istnieje *prawo do szerzenia błędu* lub akceptacja dla indyferentyzmu religijnego (→ S 54).

9 i ożywiania całej aktywności ludzkiej. A wreszcie¹⁰³ w społecznej naturze człowieka i w samej istocie religii ma fundament prawo przysługujące ludziom do tego, by kierując się własnym zmysłem religijnym¹⁰⁴, mogli swobodnie odbywać zebrania i zakładać stowarzyszenia w celach wychowawczych, kulturalnych, charytatywnych i społecznych¹⁰⁵.

5¹⁰⁶

1 Każdej rodzinie, jako społeczności cieszącej się własnym i pierwotnym prawem, przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym¹⁰⁷ pod kierunkiem rodziców. Rodzicom zaś przysługuje prawo do tego, aby według własnych swych poglądów religijnych¹⁰⁸ rozstrzygali, jaki rodzaj nauczania religijnego ma być udzielany ich dzieciom. 3 Dlatego¹⁰⁹ władza cywilna powinna uznać prawo rodziców do wybierania naprawdę swobodnie szkół lub innych środków wychowania i nie powinna nakładać na nich za tę wolność wyboru niesprawiedliwych ciężarów, czy to bezpośrednio, czy pośrednio¹¹⁰. Naruszane są również¹¹¹ prawa rodziców, jeśli zmusza się dzieci do uczęszczania w szkole na wykłady, które nie są zgodne z przekonaniem religijnym rodziców, albo¹¹² jeśli się narzuca jedyny system wychowania, z którego całkowicie usunięta zostaje formacja religijna. 4

103. W 5 SC A wreszcie – zamiast *Poza tym*. 104. SUC odmówił zastąpienia *zmysłem religijnym* przez *sumieniem* (→ S 74). 105. SUC odrzucił postulat wykreślenia tego akapitu (motywowany tym, że miałby on zakładać *prozelityzm akatolików wśród katolików*), odsyłając do miejsc, w których wyrażono zasady dotyczące prozelityzmu (→ S 75). 106. Punkt oznaczony tematem *Wolność religijna rodziny* otrzymał swój podstawowy kształt w 3 SC – następnie rozwijany i w 5 SC przeniesiony na obecne miejsce. Na etapie 6 SC w odpowiedzi na propozycję postawienia punktu o rodzinie przed punktem o wspólnotach religijnych SUC wyjaśnił, że *przedmiot dokumentu odnosi się bezpośrednio do prawa osób i wspólnot w dziedzinie religijnej*, zaś prawo rodziny dotknięte jest pośrednio (6 RS, ad n. 5, 1; s. 746). 107. W oryginale: *ius ad libere ordinandam religiosam vitam suam domesticam*. SUC odmówił zastąpienia *suam* przez *ich dzieci nie będących jeszcze dorosłymi* (→ S 76). 108. Słowa *według własnych swych poglądów religijnych* dodano w 6 SC (→ S 54). 109. Wyraz wprowadzony w 6 SC dla podkreślenia konsekwencji. 110. W 6 SC dodano ostatnią część tego zdania, mając na względzie *obciążenia finansowe*, które *nie powinny być nakładane na tych, którzy wybierają dla swoich dzieci szkoły katolickie* (6 RS, ad n. 5, 6; s. 747). 111. Wyraz dodany w 6 SC. 112. W 5 SC dorzucono fragment *jeśli zmusza się [...], albo*.

N. 5

1-3. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi.

1. *uprawnienie do swobodnego organizowania* = *ius ad libere ordinandam*: tak jak we wszystkich konkretnych przypadkach zastosowania prawa do wolności religijnej, chodzi tutaj o to, aby rodzicom – w granicach słusznego ładu publicznego – nie przeszkadzano w określeniu wychowania swych dzieci, nawet jeśli w tym określeniu kierowaliby się błędem⁷⁰. Sobór uchylił się od sprecyzowania, od jakiego wieku dzieci

mogą same dokonać rozeznania prawdy w dziedzinie religijnej, niezależnie od wieku, w którym w sensie cywilnym wychodzą spod opieki rodziców (→ S 76).

3. *niesprawiedliwych ciężarów, czy to bezpośrednio, czy pośrednio* = *iniusta onera sive directe sive indirecte*: niezgodne z prawem do wolności religijnej jest przerzucanie przez państwo na rodziców obciążeń materialnych wynikających z ich wyboru edukacji religijnej.

4. Naruszenie prawa rodziców w ramach edukacji szkolnej ich dzieci.

70. Inaczej niż całościowa kwestia wolności religijnej, zagadnienie to posiadało na długo przed *Vaticanium II* swoje bogate *dossier* doktrynalne w Tradycji Kościoła. Zarówno św. Tomasz z Akwinu (II-II, q. 10, a. 12 c), jak i Papież Pius XI (zob. encyklika *Divini illius Magistri*, AAS, 1930, ss. 59-62) nauczają o istnieniu prawa naturalnego rodziców – także niekatolików – do tego, by poza wyjątkowymi okolicznościami nie przeszkadzano im – ani ze strony państwa, ani nawet Kościoła – w wychowywaniu ich dzieci w dziedzinie moralności i religii, zgodnie z przekonaniami religijnymi rodziców (nawet jeśli są one błędne). Także w tym przypadku chodzi dokładnie o prawo do immunitetu od przymusu, a nie o rzekome *prawo do błędu*.

6¹¹³

I

Ponieważ wspólne dobro społeczeństwa, będące ogółem takich warunków życia społecznego, w których ludzie mogą pełniej i łatwiej osiągnąć własną doskonałość, polega głównie na przestrzeganiu praw i obowiązków osoby ludzkiej [5]¹¹⁷, troska o respektowanie prawa do wolności religijnej¹¹⁸ należy do obywateli,¹¹⁹ do grup społecznych, do władz cywilnych¹²⁰, do Kościoła¹²¹ i innych wspólnot religijnych, do każdego z tych czynników we właściwy mu sposób, w zależności od ich obowiązków wobec dobra wspólnego¹²².

2

3

Strzeżenie i wspieranie nienaruszalnych praw człowieka jest istotnym obowiązkiem każdej władzy państwowej¹²³ [6]. Powinna więc władza państwowa przez sprawiedliwe prawa i inne odpowiednie środki otoczyć skutecznie opieką wolność religijną wszystkich obywateli i stwarzać dobre warunki do rozwoju życia religijnego, aby obywatele naprawdę mogli korzystać z praw religijnych i wypełniać wyznaczone przez religię obowiązki i aby samo społeczeństwo

[5]¹¹⁴ por. Jan XXIII, Encyklika *Mater et Magistra*, 15 maja 1961: AAS 53 (1961), s. 417¹¹⁵; tenże, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), s. 273¹¹⁶

[6] por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), ss. 273-274; Pius XII, *Okręgie radiowe*, 1 czerwca 1941: AAS 33 (1941), s. 200¹²⁴

113. Punkt oznaczony tematem *Troska o wolność religijną* pojawia się w 3 SC (jako n. 6), wykorzystując treści podane już przez 2 SC (nn. 29-30). Aż do samego końca dokonywano tu wielu ważnych poprawek. 114. W 6 SC odsyłacze poprzedzone słowami: *Przytoczony tu opis dobra wspólnego znajduje się w:* (s. 714). 115. W 6 SC jedynie odsyłacz. 116. W 6 SC jedynie odsyłacz, a następnie nota: *Słowa, które potem następują* (głównie [...] ludzkiej), *pochodzą także z encykliki Pacem in terris, niżej na tejsze s. 273* (s. 714). 117. Część zdania – od początku do przypisu wyłącznie, zawierająca opis dobra wspólnego według *Pacem in terris* – została dodana w 6 SC, aby wykluczyć wrażenie przyzwolenia na laicyzm (→ S 55). 118. W 5 SC dodano *do wolności religijnej*. 119. W 5 SC dorzuciono: *do grup społecznych, do Kościoła i do innych wspólnot religijnych* – wyliczenie uzupełnione jeszcze w 6 SC. 120. W 6 SC dodano *do władz cywilnych*. 121. SUC odmówił dodania *katolickiego*, wyjaśniając, że z kontekstu widać, że chodzi o Kościół katolicki (6 RS, ad n. 6, 3; s. 748). 122. Ostatni segment zdania dodany w 6 SC zamiast wcześniejszego w sposób *każdemu właściwy*. 123. W 5 SC wprowadzono *ad cuiusvis potestatis civilis essentialiter pertinet* zamiast *est praecipuum cuiusvis potestatis civilis officium*. 124. W 6 SC jedynie odsyłacz, bez tekstu Piusa XII.

N. 6⁷¹

§ 1

1. Troska o respektowanie prawa do wolności religijnej: obowiązki podmiotów biernych. ■ *wspólne dobro społeczeństwa = societatis commune bonum*: podane następnie określenie dobra wspólnego – pochodzące z nauczania bł. Jana XXIII poświadczonych w przypisie 5 – obowiązuje w całym dokumencie – wszędzie, gdzie mówi się o dobru wspólnym (→ S 84). ■ *przestrzeganiu praw i obowiązków osoby ludzkiej = in humanae personae servatis iuribus et officiis*: dokument akcentuje współzależność praw i obowiązków należącą do dobra wspólnego. ■ **Przyp. 5:** → T 11; → T 12⁷². ■ *troska o respektowanie prawa do wolności religijnej = cura iuris ad libertatem religiosam*: normą w promocji tego prawa jest dobro wspólne (w całym jego rozmiarze) (→ S 56 4a; → S 84)⁷³. ■ *w zależności od ich obowiązków wobec dobra wspólnego = pro eorum erga bonum commune officio*: proporcja określająca obowiązki wszystkich w zakresie troski o szanowanie prawa do wolności religijnej.

§ 2

2. *istotnym obowiązkiem = officium essentialiter*: dokument wskazuje na władzę publiczną jako na główny⁷⁴ podmiot bierny praw człowieka, którego *jednym z istotnych obowiązków* (→ S 36) jest troska o prawa, które – na co zwracają uwagę dokumenty wskazane w przypisie 6 – powinny być zharmonizowane z obowiązkami⁷⁵. ■ **Przyp. 6:** → T 13⁷⁶; → T 14⁷⁷.

3. Negatywne i pozytywne aspekty promocji prawa do wolności religijnej. ■ *otoczyć skutecznie opieką wolność religijną = efficaciter suscipere tutelam libertatis religiosae*: odpowiedzialność negatywna władzy publicznej: ma ona nie tylko sama respektować negatywne prawo nierepresji, ale i w sobie właściwy sposób przyczyniać się do respektowania go przez wszystkich. ■ *stwarzać dobre warunki do rozwoju życia religijnego = propitias suppeditare condiciones ad vitam religiosam fovendam*: odpowiedzialność pozytywna władzy publicznej: co prawda, nie wolno jej kie-

71. Dwa kolejne punkty przedstawiają prawo do wolności religijnej z perspektywy jego podmiotów biernych (dłużników). 72. Poza definicją dobra wspólnego społeczeństwa warto zauważyć: *należy dążyć do dobra wspólnego za pomocą tego rodzaju metod i środków, które by nie tylko nie przeszkadzały wiecznemu zbawieniu ludzi, ale nawet dopomagały do jego osiągnięcia*. 73. Podczas gdy normą w ograniczaniu używania tego prawa jest (*sprawiedliwy*) *ład publiczny jako podstawowa część dobra wspólnego* (por. → DH 7 [5]). 74. Ale nie jedyny – na co wskazuje → DH 6 [3]. 75. Co w naszym przypadku otwiera perspektywę negatywnych i pozytywnych obowiązków władzy publicznej względem promocji prawa do wolności religijnej – o czym mowa w → DH 6 [3]. 76. Zwłaszcza: *głównym zadaniem sprawujących władzę w państwie jest dbać z jednej strony o uznawanie tych praw, ich poszanowanie, uzgadnianie, ochronę i stały ich wzrost, z drugiej zaś strony o to, aby każdy mógł łatwiej wypełniać swoje obowiązki*. 77. Zwłaszcza: *troska o to dobro wspólne nie obejmuje tak szerokiej władzy nad członkami wspólnoty, że na jej mocy władza publiczna byłoby wolno: utrudniać rozwój opisanej wyżej działalności indywidualnej,*

4

korzystało z dóbr sprawiedliwości i pokoju¹²⁵, które wynikają z wierności ludzi wobec Boga i Jego świętej woli [7].

¹²⁷Jeśli¹²⁸ zważywszy¹²⁹ na szczególne¹³⁰ sytuacje narodów, zostaje przyznana¹³¹ jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja cywilna¹³² w prawnym ustroju społeczeństwa, konieczne jest¹³³, aby jednocześnie było uznawane i respektowane prawo

[7] Leon XIII, Encyklika *Immortale Dei*, 1 listopada 1885: AAS 18 (1885), s. 161¹²⁶

125. W 5 SC wprowadzono: *aby obywatele naprawdę mogli korzystać z praw religijnych i wypełniać wyznaczone przez religię obowiązki i aby samo społeczeństwo korzystało z dóbr sprawiedliwości i pokoju.* 126. W 6 SC po przytoczeniu słów Leona XIII następuje uwaga: *Temat ten, pochodzący od św. Augustyna, miał w zwyczaju Leon XIII często rozwijać* (s. 714). 127. Zdanie będące przedmiotem wielu dyskusji i szeregu poprawek: 6 SC:

6 SC	5 SC	4 SC
Jeśli zważywszy na szczególne sytuacje narodów, zostaje przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja cywilna w prawnym ustroju społeczeństwa, konieczne jest, aby jednocześnie było uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej	Jeśli zważywszy na historyczne sytuacje narodów, zostaje przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja w prawnym ustroju społeczeństwa, konieczne jest, aby jednocześnie było uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej.	Ten zaś ustrój wolności religijnej nie przeszkadza, aby, zważywszy historyczne sytuacje narodów, była przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja w prawnym ustroju społeczeństwa, jednak przy założeniu, że jednocześnie jest uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej.

Jeśli zważywszy na szczególne sytuacje narodów, zostaje przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja cywilna w prawnym ustroju społeczeństwa, konieczne jest, aby jednocześnie było uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej. 5 SC: Jeśli zważywszy na historyczne sytuacje narodów, zostaje przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja w prawnym ustroju społeczeństwa, konieczne jest, aby jednocześnie było uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej. 4 SC: Ten zaś ustrój wolności religijnej nie przeszkadza, aby, zważywszy historyczne sytuacje narodów, była przyznana jednej wspólnotcie religijnej wyjątkowa pozycja w prawnym ustroju społeczeństwa, jednak przy założeniu, że jednocześnie jest uznawane i respektowane prawo wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej. 128. Wyraz dodany w 5 SC, aby zdanie uzyskało *formę hipotetyczną*; SUC uznał to za *via media* w stosunku do kilku sprzecznych propozycji (→ S 37; → S 28). 129. Zdanie o *wyjątkowej pozycji cywilnej* otrzymało w 6 SC tryb warunkowy w sensie hipotetycznym (→ S 37; S 28). 130. W 6 SC wyrazem *szczególne* zastąpiono *historyczne*; SUC nie przyjął postulatu wykreślenia całego wyrażenia *zważywszy na [...] sytuacje narodów* (→ S 78). 131. SUC odmówił zastąpienia *zostaje przyznana* przez *może być przyznana*, wyjaśniając, że *tekst zaaprobowany nie powinien być osłabiany* (6 RS, ad 6, 21; s. 750). To samo w odniesieniu do propozycji, aby zamiast *jeśli zważywszy* było *choćby zważywszy* (6 RS, ad 6, 22; s. 750). 132. Wyraz dodany w 5 SC. 133. W 5 SC dorzucono *konieczne jest*.

rować życiem religijnym obywateli⁷⁸, jednak jej obowiązkiem jest tworzenie warunków sprzyjających życiu religijnemu⁷⁹. ■ **Przyp. 7:** → T 15⁸⁰: przytoczony fragment nauczania Leona XIII wskazuje jednak nie tyle na przychyłność państwa względem życia religijnego, lecz na korzyści cywilizacyjne wynikające z wpływu Kościoła na porządek spraw doczesnych oraz na to, że *jest prawdą dowiedzioną, iż nigdy nie znaleziono lepszego sposobu ustanowienia i urzędzenia państwa nad ten, który po prostu z nauki ewangelicznej wypływa*.

§ 3

4. Zgodność wolności religijnej ze szczególnym uznaniem cywilnym dla określonego wyznania – przy respektowaniu prawa innych; zdanie to stanowi treść → KKK 2107. ■ *zważywszy = attentis*: wyrażenie wskazujące na konieczność wzięcia (czegoś) pod uwa-

gę, jednak bez automatycznego tworzenia z tego czynnika powodu podstawowego⁸¹. ■ *szczególne sytuacje narodów = populorum circumstantiis peculiaribus*: Sobór nie sprowadza tych okoliczności ani do historii, ani do demografii (→ S 78). ■ *jednej wspólnotcie religijnej = uni communitati religiosae*: w tym fragmencie chodzi równocześnie – choć w różny sposób – i o Kościół katolicki, i o inne wspólnoty religijne. Szczególny przypadek Kościoła katolickiego⁸² został określony w „tradycyjnej nauce katolickiej”, która zgodnie z DH 1 § 3 pozostaje „nienaruszona”⁸³. ■ *wyjątkowa pozycja cywilna w prawnym ustroju społeczeństwa = specialis civilis agnitio in iuridica civitatis ordinatione*: formy tego „szczególnego uznania” mogą być różne: od zwykłego „uznania cywilnego” danej wspólnoty religijnej, przez władzę publiczną, aż do przyznania danej religii szczególnej pozycji w państwie (tzw. wyznaniowość państwa)⁸⁴. Sobór posługuje

decydować wprost o początku lub (poza przypadkiem uprawnionej kary) o końcu życia ludzkiego, ustalać dowolnie sposób, w jaki ma się ono rozwijać w porządku fizycznym, duchowym, religijnym i moralnym, w sprzeczności z osobistymi obowiązkami i prawami człowieka [...]. 78. Por. → DH 3 [12]. 79. Wyklucza to neutralność państwa ustosunkowanego tak samo do praktyk religijnych i przekonań ateistycznych – zgodnie z tradycijną nauką katolicką i w linii obecnych tam potępień zasady neutralności państwa. 80. Zwłaszcza: *Kościół, chociaż sam przez się i z istoty swojej ma na względzie zbawienie dusz i doprowadzenie ich do szczęścia niebieskiego, to jednak w samym zakresie spraw doczesnych tyle i tak wielkich przynosi korzyści, że większych i liczniejszych od niego żądać by nie można [...].* 81. Z punktu widzenia tradycyjnej nauki katolickiej będzie to zawsze powód podstawowy (lub wręcz jedyny) wyłącznie w przypadku religii innych niż katolicka; natomiast Kościół nie traktuje *szczególnych sytuacji narodów* jako jedynego powodu swego uprawnienia do *wyjątkowej pozycji cywilnej*. 82. Zob. w naszym aneksie 3: pkt 2 (oraz m.in.: → V 9.4; → V 4.2; → V 10.1; → V 2.1.2; → V 8.4; → V 8.15; → V 8.14). 83. Jest to jedno z miejsc DH, w których jego lektura bez uwzględnienia wcześniejszego Magisterium musi prowadzić do błędnych wniosków, przez które nauka o wolności religijnej zostaje utożsamiona z potępioną *wolnością sumienia i kultów*.

wszystkich obywateli i wspólnot religijnych do wolności w dziedzinie religijnej¹³⁴.¹³⁵

5 Wreszcie władza cywilna winna troszczyć się o to, by nigdy, czy w sposób otwarty, czy ukryty¹³⁶, nie była naruszana z powodów związanych z religią równość obywateli w dziedzinie prawa, należąca przecież do wspólnego dobra społeczności¹³⁷, i żeby wśród obywateli nie miała miejsca dyskryminacja¹³⁸.

6 Wynika z tego, iż niegodziwie postępuje władza publiczna, jeśli za pomocą siły albo strachu, albo innych środków¹³⁹ chce narzucić obywatelom wyznawanie albo odrzucenie jakiegokolwiek¹⁴⁰ religii albo przeszkodzić komukolwiek we wstąpieniu do wspólnoty

¹³⁴. SUC odmówił dodania słów: *aby jednak nie były naruszane prawa Papieży do ustanawiania konwencji z państwami lub władzami publicznymi*, zapewniając, że tekst *nie jest przeciw konkordatowi, a nawet wyraźnie mówi się o szczególnym uznaniu cywilnym* (→ S 77). ¹³⁵. SUC nie wyraził zgody na dodanie na końcu tego akapitu słów z relacji 5 RO bp. de Smedta: *Tego zaś swojego prawnego, ludzkiego immunitetu człowiek powinien używać w sposób uczciwy, to jest zgodny z wymaganiami obiektywnego prawa moralnego i z zachowaniem norm prawnych, których domagają się konieczności ładu publicznego* – wyjaśniając, że: *To wyraźnie powiedziano tam, gdzie chodzi o granice wolności religijnej, w n. 7* (→ S 79; por. → S 27). ¹³⁶. W 5 SC dodano *w sposób otwarty, czy ukryty*. SUC odmówił dorzucenia *w sposób niesprawiedliwy* (→ S 80). ¹³⁷. Słowa: *należąca przecież do wspólnego dobra społeczności* dodano w 6 SC (→ S 55). ¹³⁸. Fragment o dyskryminacji dorzuceno w 5 SC. Na etapie 6 SC SUC odmówił dodania *do dyskryminacji* przymiotnika *niesprawiedliwa* lub *nieuprawniona*, gdyż wyraz *dyskryminacja* ma już sens pejoratywny (→ S 80). ¹³⁹. SUC odmówił dodania tutaj *przymuszających sumienie*, uznając, że wyraz *narzucić* wystarczająco wyraża taki przymus (→ S 81). ¹⁴⁰. W 5 SC dodano wyraz *jakiegokolwiek*, aby wykluczyć pogląd, że istnieje jakaś religia uniwersalna, w stosunku do której religie historyczne są tylko uszczegółowieniami (→ S 38).

się tym ogólnym określeniem we fragmencie dotyczącym ogólnie wszystkich wspólnot religijnych bez określania i bez wykluczania konkretniejszych form odpowiednich w przypadku Kościoła⁸⁵ bądź innych wspólnot religijnych. ■ *aby jednocześnie było uznawane i respektowane = ut simul [...] agnoscatur et observetur*: istnienie „szczególnego uznania” jest uwarunkowane zachowaniem wolności religijnej wszystkich obywateli⁸⁶.

§ 4

5. **N i e d y s k r y m i n a c j a** p r a w n a obywateli jako konsekwencja wolności religijnej. ■ *równość [...] w dziedzinie prawa = aequalitas iuridica*: Sobór używa tu jednego z podstawowych pojęć filozofii prawa, zgodnie z którym dwie osoby nie powinny być traktowane różnie przez zarządzenia prawne, o ile różnica ma charakter osobisty (rasa, płeć, religia itp.), a nie funkcjonalny (zdolności, wykształcenie, uprawnienia zawodowe itp.). Ta „równość prawna” daje się streścić w for-

mule: w równej sytuacji prawnej równe prawa. ■ *obywateli = civium*: wymagana tu równość prawna obywateli nie jest sprzeczna z akceptowanym przez → DH 6 § 3 „szczególnym uznaniem” jednej ze wspólnot religijnych: równe traktowanie obywateli nie jest tożsame z takim samym traktowaniem całych wspólnot religijnych, uwarunkowanym np. ich wkładem w dobro wspólne. ■ *z powodów związanych z religią = propter rationes religiosas*: pozycja prawna poszczególnych obywateli nie może być różnicowana ze względu na ich osobiste zaangażowanie religijne. ■ *dyskryminacja = discriminatio*: poza naruszeniem równości prawnej, wymienionej już wyżej, pojęcie to wnosi negatywne wyróżnienie jakiejs grupy osób pogarszające jej sytuację na tle przeciętnej sytuacji ogółu.

§ 5

6. **N i e g o d z i w o ść** narzucania obywatelom wyznawania lub odrzucania jakiegokolwiek religii. ■ *za pomocą siły albo strachu*: nawiązanie do dwóch odmian przy-

⁸⁴. Zgodnie z tradycyjną nauką katolicką *sytuacją normalną* jest bliskie porozumienie państwa i Kościoła (→ V 20) z przychylnym traktowaniem religii katolickiej (→ V 8.12; → V 8.16) – chociaż możliwe są także inne rozwiązania (np. → V 13). W toku prac nad DH wyjaśniano, że *ustrój wolności religijnej [...] nie zakazuje tego, by religia katolicka była przez publiczne prawo ludzkie uznawana jako powszechna religia obywateli [communis religio civium] na pewnym obszarze lub żeby przez prawo publiczne ustanawiana była religią państwową [religio status]* (→ S 11). Z drugiej strony należy pamiętać, że w soborowej konstytucji *Gaudium et spes* (n. 76 § 5) Kościół podkreślił swoją aktualną powściągliwość w przyjmowaniu przywilejów ofiarowanych mu przez władzę państwową, zapowiadając nawet wyrzeknięcie się korzystania z pewnych praw *legalnie* [legitime – więc poprawnie: *w sposób uprawniony*] *nabytych* – jeśli okaże się, że korzystanie z nich podważa szczerość jego świadectwa, albo gdy będzie to stosowniejsze do *nowych warunków* życia. Rzecz jasna ta deklaracja ani nie podważa zdolności Kościoła do uzyskiwania przywilejów, ani nie oznacza przekreślenia prawomocności nabycia przezeń różnych praw, ani nie jest oświadczeniem o automatycznej rezygnacji z praw nabytych. Określa natomiast sposób postępowania, który ewentualnie zostanie uznany przez Kościół

7 religijnej albo w opuszczeniu jej. Tym bardziej wykracza się przeciwko woli Bożej oraz świętym prawom osoby i rodziny narodów, kiedy w jakikolwiek sposób używa się siły w celu zniszczenia albo ograniczenia religii¹⁴¹ czy to w całej ludzkości, czy w którymś kraju, albo w określonej grupie ludzi.

7¹⁴²

1 Prawo¹⁴³ do wolności w dziedzinie religii realizuje się w społeczności ludzkiej, dlatego też korzystanie z niego podlega pewnym określającym¹⁴⁴ je regułom.

2 Przy korzystaniu z wszelkich rodzajów wolności¹⁴⁵ należy przestrzegać moralnej¹⁴⁶ zasady odpowiedzialności osobistej i społecznej; stąd w realizowaniu swych praw poszczególni ludzie i grupy społeczne mają moralny obowiązek^{147 148} zwracania uwagi i na prawa innych, i na swoje wobec innych obowiązki, i na wspólne dobro wszystkich¹⁴⁹. Wobec wszystkich należy postępować sprawiedliwie i humanitarnie.

141. W 6 SC wykreślono *jakiegokolwiek*. 142. Punkt oznaczony tematem *Granice wolności religijnej* figuruje w 3 SC (n. 5), jest to efekt przetworzenia materiału z n. 29 z SC, w wyniku którego odróżniono dwa akapity odnoszące się odpowiednio do *normy moralnej* i *normy jurydycznej*. Punkt, a zwłaszcza akapit o normach jurydycznych, aż do końca był przedmiotem intensywnych dyskusji i wielu poprawek. Na etapie 5 SC pierwsze zdanie punktu wyodrębniono jako osobny akapit. 143. SUC odmówił wykreślenia *prawo, ponieważ należy do istoty tekstu*, w którym chodzi o *prawo negatywne, to znaczy o immunitet* (→ S 82). 144. Na etapie 4 SC *określającym* zastąpiło *ograniczającym*. 145. W 6 SC *Przy korzystaniu z wszelkich rodzajów wolności* zastąpiło *W społeczeństwie*. 146. W 5 SC wyraz ten zastąpił wyrażenie *prawa moralnego*. Na etapie 6 SC SUC odmówił wykreślenia *moralnej*, argumentując, że *sprawiedliwość obiektywna zawiera się w zasadzie moralnej* (6 RS, ad n. 7, 6; s. 754). 147. W 5 SC dodano *mają moralny obowiązek*. 148. W 6 SC skreślono następujące słowa: *i w życiu społecznym szczególnie są zobowiązani* (dodane w 5 SC). 149. W 5 SC dorzucono *i na wspólne dobro wszystkich*.

musu: fizycznego i moralnego⁸⁷. ■ *albo innych środków = aut alia media*: chodzi o wykluczenie wszystkich środków tworzących przymus⁸⁸. ■ *jakiegokolwiek religii = cuiusvis religionis*: dokument używa celowo wyrażenia mającego wskazać tu każdą religię.

7. Walka z religią jako wykroczenie przeciw Bogu i ludziom. ■ *Tym bardziej [...]* = *Eo magis [...]*: dokument dostrzega potrzebę zaznaczenia, że mówi teraz o niegodziwości jeszcze dalej posuniętej. ■ *religii = religionem*: w tym wypadku chodzi o religię jako taką⁸⁹.

N. 7⁹⁰

§ 1

1. Istnienie norm miarkujących społeczne praktykowanie wolności religijnej. ■ *korzystanie z niego = eius usus*: w sensie ścisłym ograniczeniu podlega nie samo prawo, lecz jego używanie. ■ *określającym je regułom = normis moderantibus*: dokument mówi o *określaniu*⁹¹, ponieważ chodzi w sensie ścisłym o kontrolowanie używania prawa, w którym poza tym bierze się

pod uwagę równocześnie ograniczenia zewnętrzne i wewnętrzne normy moralne.

§ 2

2-3. Norma ograniczająca od wewnątrz używanie wolności religijnej: zasada odpowiedzialności osobistej i społecznej.

2. *moralnej zasady odpowiedzialności osobistej i społecznej = principium morale responsabilitatis personalis et socialis*: pierwsza z podanych zasad ograniczających prawo do wolności religijnej ma charakter wewnętrzny, przeciwstawia się nadużyciom moralnym w używaniu prawa do wolności religijnej. ■ *mają moralny obowiązek = lege morali obligantur*: podmioty czynne prawa do wolności religijnej realizując swe uprawnienia, zaciągają równocześnie obowiązki moralne należące do wspomnianej odpowiedzialności osobistej i społecznej. ■ *prawa innych = iurium aliorum*: w tym wypadku chodzi o aspekt moralny, chociaż szanowanie praw innych ma ze swej natury zawsze także aspekt jurydyczny. ■ *swoje wobec innych obowiąz-*

za właściwszy w określonych warunkach ze względu na podstawową misję jego nauczania i świadectwa. 85. Zob. nasz aneks 3; pkt 2.5. 86. W całym *DH* chodzi jedynie o wolność religijną w znaczeniu immunitetu od przymusu, a w konsekwencji – o czysto negatywne prawo do wymagania, aby w słusznym zakresie nie być w sprawach religijnych przymuszany do postępowania wbrew sumieniu lub doznawać przeszkody w działaniu zgodnie z sumieniem. Nie jest to potępiona przez Kościół *wolność sumienia i kultów*, która ze względu na swą podstawę w indyferentyzmie oznacza wymaganie od władzy publicznej pozytywnej autoryzacji do praktykowania i głoszenia czego się *zechce* w dziedzinie religii. 87. Por. naszą definicję z przypisu do → *DH* 1 [1]. 88. Por. → S 81. Być może miano tu na względzie napiętnowane w → *DH* 4 [6] *nieuczciwe czy niedostatecznie usprawiedliwione nakłanianie, zwłaszcza w stosunku do ludzi prostych czy ubogich*. 89. A nie tę czy inną religię. 90. Do tego punktu odsyła KKK 1738.

4¹⁵⁰Poza tym¹⁵¹ ponieważ¹⁵² społeczeństwu cywilnemu¹⁵³ przysługuje prawo do bronienia się przeciwko nadużyciom, jakie mogłyby się pojawiać pod pretekstem¹⁵⁴ korzystania z wolności religijnej, troska o taką obronę jest szczególnym obowiązkiem

150. Akapit był przedmiotem intensywnych dyskusji i wielu modyfikacji, które zakończyła dopiero na etapie 6 SC poprawka 15. Ewolucja tekstu:

6 SC	5 SC	4 SC
Poza tym, ponieważ społeczeństwu cywilnemu przysługuje prawo do bronienia się przeciwko nadużyciom, jakie mogłyby się pojawiać pod pretekstem korzystania z wolności religijnej, troska o taką obronę jest szczególnym obowiązkiem władzy cywilnej; musi się to jednak dokonywać nie w sposób arbitralny, ani nie przez niesprawiedliwe sprzyjanie jednej tylko ze stron, ale wedle norm prawnych [...] dostosowanych do obiektywnego porządku moralnego; przestrzeganie tych norm jest niezbędne dla skutecznego zabezpieczania praw wszystkich obywateli i ich harmonijnego współzycia, dla właściwej troski o godziwy pokój publiczny, polegający na uporządkowanym współżyciu w atmosferze prawdziwej sprawiedliwości, oraz dla należytego strzeżenia moralności publicznej. Wszystko to stanowi podstawowy element dobra wspólnego i wchodzi w skład pojęcia porządku publicznego. Poza tym trzeba strzec obyczaju zachowywania integralnej wolności w społeczeństwie, według którego to obyczaju należy przyznać człowiekowi jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, jak jest to konieczne	Poza tym, społeczeństwu cywilnemu przysługuje prawo do bronienia się przeciwko nadużyciom, jakie mogłyby się pojawiać pod pretekstem korzystania z wolności religijnej. Troska o taką obronę jest szczególnym obowiązkiem władzy cywilnej; musi się to jednak dokonywać nie w sposób arbitralny, ani nie przez niesprawiedliwe sprzyjanie jednej tylko ze stron, ale wedle norm prawnych, których domagają się konieczności porządku publicznego opartego na obiektywnym porządku moralnym. To zaś dobro społeczeństwa, którym jest dobro publiczne, wymaga skutecznego zabezpieczania praw wszystkich obywateli i ich harmonijnego współzycia, właściwej troski o godziwy pokój publiczny, polegający na uporządkowanym współżyciu w atmosferze prawdziwej sprawiedliwości, oraz należytego strzeżenia moralności publicznej. To dobro jest podstawowym elementem dobra wspólnego, i jest do tego stopnia konieczne całemu społeczeństwu, że akty, które przynoszą mu poważną szkodę, powinny być karane przez władzę cywilną. Poza tym trzeba strzec obyczaju zachowywania integralnej wolności w społeczeństwie, według którego to obyczaju należy przyznać człowiekowi jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, jak jest to konieczne.	Społeczeństwu cywilnemu przysługuje prawo do bronienia się przeciwko nadużyciom, jakie mogłyby się pojawiać z powołaniem się na nazwę wolności religijnej. Troska o taką obronę jest szczególnym obowiązkiem władzy cywilnej; musi się to jednak dokonywać nie w sposób arbitralny, ale wedle norm prawnych, których domagają się konieczności porządku publicznego. To zaś dobro społeczeństwa, którym jest dobro publiczne, wymaga właściwej troski o pokój publiczny, oraz należytego strzeżenia moralności publicznej oraz harmonijnego współzycia i skutecznego zabezpieczania równych praw wszystkich obywateli. To dobro jest do tego stopnia konieczne całemu społeczeństwu, że akty, które przynoszą mu poważną szkodę, powinny być karane. Praktykowanie religii w społeczeństwie może być zatem w sposób uprawniony zakazywane przymuszającą interwencją władzy cywilnej jedynie albo jeśli burzy pokój publiczny, albo jeśli narusza moralność publiczną, albo jeśli szkodzi prawom innych. Poza tym trzeba strzec reguły prawa, z której wynika, że należy przyznać człowiekowi jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, jak jest to konieczne.

151. W 5 SC dodano *Poza tym*. 152. Wyraz wprowadzony w 6 SC w ramach poprawki 15 w n. 7 (→ S 84). 153. Odrzucając propozycję zastąpienia *Poza tym, społeczeństwo* przez *Wszyscy obywatele i wspólnoty oraz społeczeństwo*, SUC wyjaśnił, że *społeczeństwo w ujęciu konkretnym obejmuje wszystkich obywateli i wspólnoty* (6 RS, ad n. 7, 12; ss. 754-755). 154. W 5 SC dodano *pod pretekstem* zamiast *z powołaniem się na nazwę wolności religijnej*.

zki = suorum erga alios officiorum: można się domyślać, że chodzi o obowiązki wykraczające poza – wymienione wcześniej – zwykłe uszanowanie praw innych; w tym przypadku są to obowiązki czysto moralne, a nie jurydyczne. ■ *wspólne dobro wszystkich = boni omnium communis*: uszanowanie dobra wspólnego (w całym jego rozmiarze) to norma moralna (powiązana z cnotą sprawiedliwości społecznej, inaczej sprawiedliwości legalnej), nawet jeśli uszanowanie podstawowej części dobra wspólnego (tzw. sprawiedliwego ładu publicznego) jest ponadto normą jurydyczną.

§ 3

4. Norma ograniczająca odzew na nadużywanie wolności religijnej. ■ *społeczeństwu cywilnemu przysługuje prawo do bronienia się = societas civilis ius habet sese protegend*i: istnieje samoobrona społeczeństwa cywilnego, która jest jego prawem. ■ *przeciwko nadużyciom = contra abusus*: w tym wypadku mowa już tylko o tych nadużyciach moralnych, które są równocześnie nadużyciami jurydycznymi. ■ *jakie mogłyby się pojawiać pod pretekstem korzystania z wolności religijnej = qui haberi possint sub praetextu libertatis religiosae*: społeczeństwo broni się nie przed realizacją prawa do wolności religijnej, lecz przed nadużyciami, które próbują się usprawiedliwić tym prawem. ■ *szczególnym obowiązkiem*

władzy cywilnej = praecipue ad potestatem civilem pertinet: ochrona społeczeństwa przed nadużyciami jurydycznymi należy do władzy cywilnej w sposób szczególny – choć nie wyłączny⁹²; szczególna rola władzy publicznej wynika z wyposażenia jej w siłę przymusu – właśnie w celu ochrony praw. ■ *nie w sposób arbitralny = non modo arbitrario*: samoobrona, wykonywana (głównie) przez władzę cywilną, musi się odbywać zgodnie ze słusnością. ■ *nie przez niesprawiedliwe sprzyjanie jednej tylko ze stron = uni parti inique favendo*: wykluczone jest takie sprzyjanie jednej ze stron, które narusza prawo innej strony, natomiast zastrzeżenie nie dotyczy przypadku faworyzowania wynikającego ze sprawiedliwości rozdzielczej – gdyż „kiedy władza cywilna zgodnie ze sprawiedliwością rozdzielczą sprzyja jednej stronie, nie działa niesłusznie” (→ S 83). ■ *wedle norm prawnych = secundum normas iuridicas*: represje wobec nadużyć powinny być wykonywane drogą prawa (lub jego odpowiednika w postaci obyczaju); sformułowanie cytowane razem z dalszym powołaniem się na obiektywny porządek moralny przez → KKK 2109. ■ *dostosowanych do obiektywnego porządku moralnego = ordini morali obiectivo conformes*: dokonując represji względem nadużyć prawa do wolności religijnej, władza powinna wskazać uzasadnienie w obiektywnym porządku moralnym⁹³ (jest to kryterium niezbędne

91. A nie o *ograniczaniu*, jak w 3 SC 92. Można domniemywać, że jest to również zadanie np. stowarzyszeń, których celem jest właściwe używanie prawa do wolności religijnej.

władzy cywilnej; musi się to jednak dokonywać¹⁵⁵ nie w sposób arbitralny ani nie przez niesprawiedliwe sprzyjanie jednej tylko ze stron¹⁵⁶, ale wedle norm prawnych, dostosowanych¹⁵⁷ do obiektywnego porządku moralnego¹⁵⁸; przestrzeganie tych norm jest niezbędne dla skutecznego zabezpieczania praw wszystkich obywateli i ich¹⁵⁹ harmonijnego współżycia, dla właściwej troski o godziwy¹⁶⁰ pokój publiczny polegający na uporządkowanym współżyciu w atmosferze prawdziwej sprawiedliwości¹⁶¹ oraz dla należytego strzeżenia moralności publicznej. Wszystko to¹⁶² stanowi podstawowy element dobra wspólnego¹⁶³ i wchodzi w skład pojęcia¹⁶⁴ porządku publicznego. Poza tym trzeba strzec obyczaj zachowywania integralnej wolności w społeczeństwie, według którego to obyczaju należy przyznać człowiekowi jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, jak jest to konieczne¹⁶⁵.¹⁶⁶

155. Miejsce zmienione w ramach poprawki 15 do n. 7. 156. Słowa: *ani nie przez niesprawiedliwe sprzyjanie jednej tylko ze stron* dodano w 5 SC, aby wykluczyć zastąpienie autentycznych wymogów ładu publicznego *pożytkiem jakiejś grupy politycznej* (→ S 39 b). Na etapie 6 SC SUC odmówił wykreślenia tych słów, wyjaśniając, że wyraz *niesprawiedliwe* wyklucza niesprawiedliwość, *zatem kiedy władza cywilna zgodnie ze sprawiedliwością rozdzielczą sprzyja jednej stronie, nie działa niesłusznie* (→ S 83). 157. Zmienione w ramach poprawki 15. w n. 7. 158. Odniesienie do *obiektywnego porządku moralnego* wprowadzono w 5 SC, aby rozumienie ładu publicznego nie było zależne jedynie od sytuacji historycznych (→ S 39 a). 159. Wyraz dodany w 5 SC. 160. Wyraz dorzucony w 5 SC. 161. W 5 SC dodano definicję godziwego pokoju publicznego jako *uporządkowanego współżycia w atmosferze prawdziwej sprawiedliwości* (→ S 40; S 28). 162. Zmienione w 6 SC w ramach poprawki 15 w n. 7. 163. Wyrażenie *podstawowy element dobra wspólnego* wprowadzono w 5 SC, aby wyrazić relację między dobrem wspólnym i ładem publicznym (→ S 41). 164. Zmienione w 6 SC w ramach poprawki 15. w n. 7 (→ S 55; → S 84). 165. W 5 SC wprowadzono tu przypis (10) następującej treści: *W ten sposób wyrażono innymi słowami znana regułę prawa kanonicznego, co do swego sensu wyprowadzoną z prawa rzymskiego: Odia restringi et favores convenit ampliari [Ograniczenia należy rozumieć wąsko, a przywileje szeroko]. Por. V. Bartocetti, De regulis iuris canonici (Angelo Belardetti Editore, Rzym 1955), s. 73. Przypis ten (jako 11) figurował jeszcze w 6 SC. 166. SUC odmówił usunięcia tego zdania, wyjaśniając, że *ta sama inspiracja znajduje się w encyklice papieża Jana XXIII Pacem in terris* (AAS, 1963, s. 226): Porządek zaś obowiązujący w ludzkiej społeczności ma z istoty swej charakter całkowicie niematerialny. Opiera się bowiem na prawdzie, musi być realizowany według nakazów sprawiedliwości oraz ożywiany i doskonalony przez miłość wzajemną, a ponadto nie naruszając wolności, powinien przyczyniać się do wytwarzania coraz większej równowagi społecznej (6 RS, ad n. 7, 18; s. 757).*

w podjęciu każdej akcji represyjnej, choć nie jest dla niej wystarczające)⁹⁴. ■ *skutecznego zabezpieczania praw wszystkich obywateli i ich harmonijnego współżycia = ab efficaci iurium tutela pro omnibus civibus eorumque pacifica compositione*: kryterium w ścisłym znaczeniu jurydyczne. ■ *godziwy pokój publiczny [...]* = *honestae pacis publicae [...]*: kryterium odnoszące się do porządku politycznego. ■ *moralności publicznej = publicae moralitatis*: to kryterium moralne odnosi się do czynności publicznych, ich publicznego odbioru i skutków dla społeczeństwa.

5. Porządek publiczny jako część podstawowa dobra wspólnego. ■ *podstawowy element dobra wspólnego = partem boni communis fundamentalem*: w określeniu kryteriów dla ochrony przed nadużyciami jurydycznymi prawa do wolności religijnej punktem odniesienia jest nie całe dobro wspólne, lecz jego część pod-

stawowa niezbędna dla samego istnienia społeczeństwa⁹⁵. ■ *wchodzi w skład pojęcia porządku publicznego = sub ratione ordinis publici veniunt*: elementy wymienione w zdaniu poprzednim przynależą do „ładu publicznego” jako części podstawowej dobra wspólnego – co nie znaczy, że wyczerpują jego treść.

6. Normy ograniczające tę normę ograniczającą. ■ *obyczaju zachowywania integralnej wolności w społeczeństwie = integrae libertatis consuetudo in societate*: zdanie precyzujące normę ograniczającą dla czynności ograniczających używanie prawa do wolności religijnej. ■ *tylko wtedy i tylko w takim stopniu, jak jest to konieczne = nisi quando et prout est necessarium*: uprawnienia wolnościowe mają być ograniczane nie zawsze wtedy, gdy jest to możliwe, lecz jedynie wtedy, gdy jest to konieczne.

93. W tym miejscu przebiega zasadnicza różnica między granicą używania wolności religijnej według *DH* i ograniczeniem *wolności sumienia i kultów*: w tym ostatnim przypadku jedynym ograniczeniem jest porządek publiczny pojęty pozytywistycznie. 94. Tekst nie precyzuje roli Kościoła jako interpretatora porządku moralnego. 95. Inaczej mówiąc, podstawą akcji represyjnej może być wyłącznie to, co w sensie ścisłym jest wymagane przez dobro wspólne, a nie jedynie dla niego pożyteczne.

8¹⁶⁷

- 1
- 2
- 3
- 4
- W naszych czasach ludzie doznają różnego rodzaju ucisku i grozi im pozbawienie możliwości¹⁶⁸ postępowania według własnej woli. Z drugiej zaś strony wielu zdaje się skłaniać do tego, by pod pozorem wolności odrzucić wszelką zależność i zlekceważyć konieczne zasady posłuszeństwa.
- Przeto obecny Sobór Watykański wzywa wszystkich, zwłaszcza zaś tych, do których należy troska o wychowanie innych, aby starali się urabiać takich ludzi, co respektując ład moralny¹⁶⁹, byliby posłuszni prawowitej władzy i zarazem miłowali autentyczną wolność, a zatem ludzie, którzy by własnym sądem rozstrzygali problemy w świetle prawdy, działali z poczuciem odpowiedzialności i usiłowali podążać za wszystkim, co prawdziwe i sprawiedliwe, chętnie zespalać swój wysiłek z pracą innych.
- Wolność więc religijna winna również¹⁷⁰ służyć i prowadzić do tego, aby ludzie przy spełnianiu swoich obowiązków w życiu społecznym postępowali z większą odpowiedzialnością¹⁷¹.

167. Punkt oznaczony tematem *Wychowanie do wolności religijnej* pojawił się w tym miejscu dopiero w 5 SC – lecz zbierał on refleksje obecne już od 3 SC w ramach zakończenia. 168. W 5 SC wprowadzono *pozbawienie* [...]. 169. W 5 SC wprowadzono *respektując ład moralny*. 170. Wyraz dodany w 6 SC. 171. Słowa: *przy spełnianiu swoich obowiązków w życiu społecznym postępowali z większą odpowiedzialnością* dodano w 5 SC, aby lepiej podkreślić odpowiedzialność jako cel wolności religijnej (→ S 42).

N. 8

§ 1

1-2. Istnienie różnych form ucisku i tendencji do przesady w niezależności.

§ 2

3. Konieczność wychowania do posłuszeństwa i do wolności.

§ 3 Praktykowanie wolności religijnej – nadzieja na wzrost zmysłu odpowiedzialności.

WOLNOŚĆ RELIGIJNA W ŚWIELE OBJAWIENIA^{172 173}9¹⁷⁴

- 1 To, co obecny Sobór Watykański oznajmia o prawie człowieka do wolności religijnej, ma fundament w godności osoby, której to godności wymagania uświadomiły się pełniej rozumowi ludzkiemu dzięki doświadczeniu wieków. Co więcej¹⁷⁵, owa nauka o wolności¹⁷⁶ ma korzenie w boskim Objawieniu, wobec czego¹⁷⁷ chrześcijanie z tym większą czcią powinni jej przestrzegać¹⁷⁸.
- 2 Wprawdzie Objawienie nie formułuje wyraźnie prawa do wolności od zewnętrznego przymusu w sprawach religijnych, ale za to¹⁷⁹ ujawnia¹⁸⁰ w pełnych wymiarach godność osoby ludzkiej, ukazuje szacunek Chrystusa dla wolności człowieka przy wypełnianiu przezeń obowiązku uwierzenia słowu Bożemu, a przy tym poucza nas, w jakim duchu powinni podejmować i wykonywać wszystkie swoje czyny uczniowie takiego Mistrza. Wszystko to dobrze uwydatnia ogólne zasady, na których opiera się nauka tej Deklaracji o wolności religijnej¹⁸¹. A przede wszystkim¹⁸² wolność religijna w społeczeństwie pozostaje w pełnej zgodzie z wolnością aktu wiary chrześcijańskiej.
- 3
- 4
- 5

172. Śródtytuł obecny w schemacie już od etapu 3 SC, jednak dopiero w 5 SC otrzymał funkcję tytułu drugiej z dwóch części dokumentu. 173. Wbrew postulatam Ojców, aby w ogóle wykreślić z tekstu nn. 9-12 (m.in. dla zachowania jednolitości Deklaracji, która zgodnie ze swym tytułem może wydobywać rozumowania jedynie z prawa oraz z porządku cywilnego i społecznego), SUC uznała na etapie 6 SC, że punktów tych nie można pominąć, gdyż zostały przyjęte przez Sobór w tekście zaaprobowanym. Por. 6 RS, *modi generales* a n. 9 ad n. 12; s. 759. 174. Najstarszy zarys tego punktu znajduje się w 3 SC (n. 12: *Nauka ewangeliczna*). Został on znacznie rozwinięty w 5 SC. 175. W 5 SC dodano *Co więcej*. 176. W 5 SC dorzucono *nauka o wolności*. 177. W 5 SC dodano *wobec czego*. 178. SUC odmówił dodania w tym miejscu zdania: *Ta wolność naturalna jest przyporządkowana do wolności religii Chrystusa, która jest kresem wszelkiego dążenia umysłu ludzkiego do prawdy*, argumentując: *Ten dodatek sprawia wiele dwuznaczności i zmienia intencję zdania* (6 RS, ad n. 9, 6; s. 760). 179. W 5 SC dodano *Wprawdzie Objawienie nie formułuje wyraźnie prawa do wolności od zewnętrznego przymusu w sprawach religijnych, ale za to [...]*. 180. W 5 SC wyrazem tym zastąpiono [godność osoby ludzkiej] *zaczęła być ukazywana*. 181. W 5 SC wprowadzono fragment *od ukazuje szacunek do o wolności religijnej*, aby jaśniejsza była relacja między nauką o wolności religijnej wyłożoną w pierwszej części Deklaracji i tym, co znajduje się w Objawieniu (→ S 43; S 29). 182. W 5 SC dodano *A przede wszystkim*.

N. 9

1-2. Nauka o wolności religijnej ma korzenie w Objawieniu.

1. *ma fundament w godności osoby = fundamentum habent in dignitate personae*: nawet jeśli nauka o wolności religijnej jest formułowana w konsekwencji pewnych okoliczności historycznych, jej fundament jest obiektywny.

2. *ma korzenie w boskim Objawieniu = radices habet in divina Revelatione*: dokument stosuje inne wyrażenie, gdy mówi o podstawie prawa do wolności religijnej,

a inne – gdy wskazuje na jego zbieżność z Objawieniem.

3-4. Objawienie nie mówi wyraźnie o wolności religijnej, ale uwydatnia jej podstawy.

3. *nie formułuje wyraźnie = non expresse affirmet*: nauka o wolności religijnej nie została wyrażona wprost w Objawieniu.

5. *w pełnej zgodzie = plene est [...] congrua*: w całej drugiej części dokumentu ukazwana jest „zgodność” z Objawieniem nauki precyzowanej przez rozum naturalny⁹⁶.

96. Nie chodzi zatem o naukę określaną jako z konieczności związaną z prawdą objawioną.

10¹⁸³

- 1 Jednym z zasadniczych punktów nauki katolickiej, zawartym w słowie Bożym i nieustannie głoszonym przez Ojców [8], jest zdanie, że człowiek powinien dobrowolnie¹⁸⁸ odpowiedzieć Bogu wiarą; nikogo więc wbrew jego woli nie wolno do przyjęcia wiary przymuszać [9]. Z własnej swej bowiem natury akt wiary ma charakter dobrowolny, gdyż człowiek, odkupiony przez Chrystusa Zbawiciela i powołany przez Jezusa Chrystusa do przybranego synostwa [10], może siebie oddać objawiającemu się Bogu tylko
- 2

[8] por. Laktancjusz, *Divinarum Institutionum*, Lib. V, 19; CSEL 19, ss. 463-464, 465; PL 6, 614 i 616 (cap. 20); św. Ambroży, *Epistola ad Valentinianum Imp.*, Ep. 21: PL 16, 1005¹⁸⁴; św. Augustyn, *Contra lit teras Petilian*, Lib. II, cap. 83: CSEL 52, s. 112; PL 43, 315; por. C. 23, q. 5, c. 33 (wyd. Friedberg, kol. 939); tenże, Ep. 23: PL 33, 98¹⁸⁵; tenże, Ep. 34: PL 33, 132¹⁸⁶; tenże, Ep. 35: PL 33, 135¹⁸⁷; św. Grzegorz Wielki, *Epistola ad Virgilium et Theodorum Episcopos Massiliae Galliarum*, Registrum Epistolarum, I, 45, MGH Ep. I, s. 72; PL 77, 510-511 (lib. I, ep. 47); tenże, *Epistola ad Iohannem Episcopum Constantinopolitanum*, Registrum Epistolarum, III, 52: MGH Ep. I, s. 210; PL 77, 649 (lib. III, ep. 53); por. D. 45, c. 1 (wyd. Friedberg, kol. 160); Synod Toled. IV, c. 57: Mansi 10, 633; por. D. 45, c. 5 (wyd. Friedberg, kol. 161-162); Klemens III: X, V, 6, 9: wyd. Friedberg, kol. 774; Innocenty III, *Epistola ad Arelatensem Archiepiscopum*, X, III, 42, 3: wyd. Friedberg, kol. 646

[9] KPK, kan. 1351¹⁸⁹; Pius XII, *Przemówienie do Prałatów Audytorów i do innych urzędników i pracowników Trybunału Świętej Roty Rzymskiej*, 6 października 1946: AAS 38 (1946), s. 394¹⁹⁰; tenże, Encyklika *Mystici corporis*, 29 czerwca 1943: AAS [35] (1943), s. 243

[10] por. Ef 1, 5¹⁹¹

183. Punkt o wolności aktu wiary ma swój początek w n. 28 2 SC, natomiast podstawowy kształt otrzymał w 3 SC. Na etapie 6 SC SUC odrzuciła zastrzeżenie generalne, że wolność aktu wiary nie należy do tematu, odpowiadając, że w tym punkcie wolność religijna jest rozważana jako zewnętrzny warunek wolności aktu wiary (→ S 85). 184. Odsyłacz trudny do zidentyfikowania (→ T 17). 185. W 6 SC jedynie odsyłacz w przyp. 12. 186. W 6 SC wyłącznie odsyłacz w przyp. 12. 187. W 6 SC jedynie odsyłacz w przyp. 12. 188. Wyrazem *dobrowolnie* [voluntarie] zastąpiono w 5 SC *libere* [podobnie: *dobrowolny* (voluntarius) (2) zamiast *liber* i *dobrowolnie* (sponte) (4) zamiast *libere*] – aby uniknąć pomylenia wolności psychologicznej i wolności moralnej (→ S 44). Na etapie 6 SC SUC odmówiła zastąpienia *voluntarie* przez *libere*, powołując się na nauczanie Soboru Trydenckiego, Soboru Watykańskiego I i schemat O Objawieniu Bożym (6 RS, ad n. 10, 1; s. 761). 189. W 6 SC sam odsyłacz, bez tekstu. 190. W 6 SC w treści przypisu wskazówka, że chodzi o podany przez Piusa XII cytat z *Pro Memoria* Sekretariatu Stanu do Poselstwa Jugosławii przy Stolicy Apostolskiej (podano tekst). 191. W 6 SC w przypadku wszystkich miejsc biblijnych podano jedynie odsyłacze, bez tekstów.

N. 10

1-3. Jeden z zasadniczych punktów nauki katolickiej: absolutny zakaz narzucania wiary siłą.

1. Zdanie cytowane przez KKK 160. ■ **Przyp. 8:** → T 16 a⁹⁷; → T 16 b⁹⁸; → T 17; → T 18⁹⁹; → T 19¹⁰⁰; → T 20¹⁰¹; → T 21; → T 22¹⁰²; → T 23¹⁰³;

→ T 24¹⁰⁴; → T 25¹⁰⁵; → T 26. ■ *powinien dobrowolnie odpowiedzieć Bogu wiarą* = *debere Deo voluntarie respondere credendo*: uwierzenie Bogu równocześnie jest obowiązkiem moralnym i aktem wymagającym wolności. ■ **Przyp. 9:** → T 27; → T 28¹⁰⁶; → T 29¹⁰⁷.

2. **Przyp. 10:** → T 30. ■ **Przyp. 11:** → T 31.

97. Zwłaszcza: *Nie potrzeba siły i niesprawiedliwości, gdyż religia nie powstaje z przymusu; raczej słowami niż różgami należy się posługiwać, aby istniała wola [...]. Przeto nikt nie jest przez nas zatrzymywany wbrew swej woli; nie jest bowiem potrzebny Bogu ten, komu brak pobożności i wiary. A jednak nikt nie odchodzi, ponieważ sama prawda go zatrzymuje.* 98. Zwłaszcza: *Jeśli chcesz bronić religii krwią, torturami, złem, już nie jest ona broniona, lecz płamiona oraz gwałcona. Nic bowiem nie jest tak dobrowolne, jak religia, w której jeśli umysł składającego ofiarę doznaje odrazy, już ona odeszła i już nie istnieje.* 99. Zwłaszcza: *Zatem założywszy, że prawa zostały użyte przeciw wam, wiedźcie, że ich celem nie jest zmuszenie was do czynienia dobra, tylko przeszkodzenie w czynieniu zła. Każdy może czynić dobro, lecz o tyle, o ile się na to zgadza, o ile je miłuje, a te usposobienia zależą przede wszystkim od wolnej woli [...].* 100. Zwłaszcza: *Zatem skoro wy nie będziecie już musieli lękać się terronu wojska i władzy doczesnej, zróbcie tak, abyśmy i my nie musieli się obawiać circumcellionów. Weźmy za przewodnika wyłącznie rozum, a Boskie Pisma za jedyny autorytet.* 101. Zwłaszcza: [...] *nie robię nic, aby kogoś zmuszać wbrew jego woli do komunii katolickiej, lecz żeby wszystkim błędzącym prawda została otwarcie wyjaśniona, a gdy za łaską Bożą zostanie przez naszą posługę ukazana, wtedy ona sama w sposób wystarczający przekona, by ją miłować i za nią podążać.* 102. Zwłaszcza: *Gdy ktoś bowiem przychodzi do źródła chrześcijańskiego nie przez słodycz przepowiadania, lecz przez konieczność, o ile potem wróci do dawnego przesądu, umrze w stanie gorszym, gdyż zdawał się odrodzony.* 103. Zwłaszcza: *Nowe i niesłychane jest zaś to przepowiadanie, które wymaga zaufania do różg.* 104. Zwłaszcza: *Zatem [Żydzi] powinni być skłaniani do nawrócenia nie siłą, lecz zdolnością wolnej woli, a nie przymuszani.* 105. Zwłaszcza: [...] *gdyż nie sądzimy, aby miał wiarę w Chrystusa ten, kto nie przyjmuje chrztu z własnej woli, lecz jest zmuszany wbrew swemu pragnieniu.* 106. Zwłaszcza: *Zgodnie z zasadami nauki katolickiej nawrócenie musi być skutkiem nie przymusu zewnętrznego, lecz przylgnięcia duszy do prawd nauczanych przez Kościół katolicki.* 107. Zwłaszcza: *Jeśli więc kiedykolwiek bywa tak, że wbrew stałej nauce tej Stolicy Apostolskiej zmusza się kogoś mimo jego woli do przyjęcia wiary katolickiej, My, świadomi Naszego urzędu, stanowczo to potępiamy.*

3

wtedy, jeśli pociągany przez Ojca¹⁹² [I I] okazuje Bogu rozumne i wolne posłuszeństwo wiary. Z całą więc istotą wiary jest jak najpełniej zgodne¹⁹³, aby w sprawach religijnych wykluczony¹⁹⁴ był jakikolwiek rodzaj przymusu ze strony ludzi¹⁹⁵. ⁴ Dlatego też zasada wolności religijnej w znaczny sposób przyczynia się do takiego pomyślnego układu stosunków¹⁹⁶, w którym¹⁹⁷ ludzie mogą być bez przeszkód zachęcani do przyjęcia wiary chrześcijańskiej, dobrowolnie¹⁹⁸ ją przyjmować i całym swoim życiem czynnie ją wyznawać.

11¹⁹⁹

1

2

3

4

Bóg wzywa ludzi, aby Mu służyli w duchu i prawdzie; wezwanie takie wiąże ich w sumieniu²⁰⁰, ale nie zmusza. Zważa On bowiem na godność osoby ludzkiej przez siebie stworzonej, która powinna kierować się własnym rozeznaniem i korzystać z wolności. W najwyższym stopniu²⁰¹ przejawiało się to w Jezusie Chrystusie, w którym Bóg w doskonały sposób ukazał siebie samego i swoje zamierzenia. Chrystus bowiem, który jest Mistrzem i Panem

[I I] por. J 6, 44

192. W 6 SC przez *pociągany przez Ojca* zastąpiono *Pater traxerit eum, et homo*, gdyż chociaż bez tego pociągnięcia człowiek nie może przylgnąć do Boga objawiającego, pociągnięcie to nie jest racją dobrowolności aktu wiary (6 RS, ad n. 10, 2; s. 761). 193. W 5 SC wprowadzono *najpełniej zgodne* zamiast *jest sprzeczne*. 194. W 5 SC przymiotnik *wykluczony* zastąpił *dopuszczony*. 195. SUC odmówił przeformułowania tego zdania z użyciem sprecyzowania, że chodzi o *nie-sprawiedliwy przymus*, a każdy powinien podążać za nakazem swego sumienia (→ S 86). 196. W 6 SC wprowadzono *w którym* (zamiast: *przez który*), albowiem ten stan rzeczy nie jest czymś, przez co, lecz w czym ludzie mogą nie tylko być zaproszeni do wiary, ale także przyjąć ją i wyznawać (→ S 87). 197. W 5 SC do słów *ad illum rerum statum* dodano *fo-vendum* zamiast *efficiendum*. 198. W 5 SC wyrazem *sponte* zastąpiono *libere*. 199. Obszerny punkt na temat sposobu postępowania Chrystusa i Apostołów został zreagowany na etapie 3 SC. Przedmiotem żywo dyskutowanym były nie tylko poszczególne sformułowania, lecz sposób użycia świadectw biblijnych dla poparcia doktryny wolności religijnej. Na etapie 6 SC punkt ten był przedmiotem ostrej krytyki w odnoszących się do niego uwagach ogólnych – lecz został utrzymany przez SUC, m.in. ze względu na to, że należał już do *tekstu zaaprobowanego* (→ S 88). 200. Słowa: *aby Mu służyli w duchu i prawdzie; wezwanie takie wiąże ich w sumieniu* wstawiono w 5 SC, żeby jaśniej odróżnić zobowiązanie moralne od przymusu zewnętrznego (→ S 45). 201. W najwyższym stopniu dodano w 6 SC, wyjaśniając, że wyraz *summe* został pominięty przypadkowo (6 RS, ad n. 11, 3; s. 763).

3. *jest jak najpełniej zgodne* = *plene consonum est*: wolność aktu wiary jest czymś różnym od wolności religijnej, dlatego dokument zwraca uwagę jedynie na ich współbrzmienie, a nie konieczne powiązanie.

4. *pomyślnego układu stosunków, w którym* = *illum rerum statum fovendum, in quo*: żaden układ stosunków nie tworzy wiary, ale może jej zapewnić przychylne środowisko (→ S 87); immunitet od przymusu jako klimat sprzyjający właściwemu przyjęciu wiary chrześcijańskiej.

N. 11¹⁰⁸

§ 1

1-2. Obowiązek i wolność w odpowiedzi udzielanej Bogu.

1. Zdanie cytowane przez KKK 160. ■ *wiąże ich w sumieniu, ale nie zmusza*

= *in conscientia vinciuntur, non vero coercentur*: „ludzie są zobowiązani do udzielenia powołaniu Boskiemu pozytywnej odpowiedzi – z tym, że odpowiedzi wolnej, a nie wymuszonej” (→ S 45); wyrażenie, które w kontekście biblijnym oddaje skrótowo myśl całego dokumentu o współwystępowaniu obowiązku moralnego i wolności cywilnej od przymusu zewnętrznego.

3-14. Postępowanie Chrystusa jako wzór, który inspiruje naukę o wolności religijnej.

3. W najwyższym stopniu przejawiało się to w Jezusie Chrystusie = *Hoc autem summe apparuit in Christo Iesu*: fragment zdania cytowany przez KKK 160.

4. Przyp. 12: → T 32. ■ Przyp. 13: → T 33. ■ Przyp. 14: → T 34; → T 35.

108. W związku z tym punktem SUC wyjaśnił, że w Nowym Testamencie nie sposób doszukać się wyraźnych stwierdzeń co do obecnej sytuacji wolności religijnej, natomiast można rozważać ducha i sposób postępowania Chrystusa i Apostołów wobec ludzi (→ S 14).

5

6

7

8

9

10

11

naszym [12], łagodny i pokornego serca [13], cierpliwie przyciągał do siebie i zapraszał uczniów [14]. Nauczanie swoje wspierał i umacniał cudami, by wzbudzić i²⁰² utwierdzić wiarę słuchaczy, a nie po to, aby stosować wobec nich przymus²⁰³ [15].²⁰⁴ Prawdą jest, że ganił niedowiarstwo słuchaczy²⁰⁵, ale wymierzenie kary²⁰⁶ zostawił Bogu na dzień Sądu²⁰⁷ [16]. Wysyłając Apostołów na drogi świata, rzekł im: *Kto uwierzy i ochrzci się, będzie zbawiony, a kto nie uwierzy, będzie potępiony* (Mk 16,16). Sam zaś wiedząc, że razem z pszenicą zasiano kąkol, pozwolił obojgu rósć aż do żniwa, które dokona się u kresu czasów²⁰⁸ [17]. Nie chcąc być Mesjaszem politycznym, panującym za pomocą siły [18], wołał nazywać siebie Synem Człowieczym, który przyszedł, *aby służyć i dać duszę swoją jako okup za wielu* (Mk 10,45). Okazał się doskonałym Sługą Bożym [19], który *trzciny zgniecionej nie złamie i dymiącego lnu nie dogasi* (Mt 12,20).²⁰⁹ Uznawał władzę cywilną i jej uprawnienia, nakazując dawać daninę cesarzowi, wyraźnie jednak upomniał, że należy przestrzegać wyższych praw Bożych:

[12] por. J 13, 13

[13] por. Mt 11, 29

[14] por. Mt 11, 28-30; J 6, 67-68

[15] por. Mt 9, 28-29; Mk 9, 23-24; 6, 5-6; Paweł VI, Encyklika *Ecclesiam suam*, 6 sierpnia 1964: AAS 56 (1964), ss. 642-643

[16] Por. Mt 11, 20-24; Rz 12, 19-20; 2 Tes 1, 8

[17] Por. Mt 13, 30 i 40-42

[18] Por. Mt 4, 8-10; J 6, 15

[19] Iz 42, 1-4

202. W 6 SC dodano *wzbudzić i*. 203. W 5 SC dorzucono *utwierdzić wiarę słuchaczy, a nie po to, aby stosować wobec nich przymus*. 204. Następne cztery zdania (ww. 6-9) zostały dodane w 5 SC. 205. SUC uznał za *niepotrzebne w tym miejscu* dodanie słów: *gdyż ten, kto poznanej prawdy nie przyjmuje i nie idzie za nią, odwraca się od zbawienia* (6 RS, ad n. 11, 5; s. 763). 206. SUC odmówił zastąpienia wyrazu *vindictam* przez *condemnationem* lub *sortem*, powołując się na użycie tego pierwszego przez Nowy Testament, a przy okazji zwracając uwagę na to, że według Rz 12, 19. 20 i 2 Tes 1, 8 *sąd Boży zaczyna się już w obecnym czasie* (6 RS, ad n. 11, 6; ss. 763-764). 207. SUC nie zgodził się na wykreślenie *na dzień Sądu*, stwierdzając, że *dzień Sądu już się zaczął, gdyż od wywyższenia Chrystusa wkroczyliśmy w czasy ostateczne* (6 RS, ad n. 11, 7; s. 764). 208. SUC, sprzeciwiając się wykreśleniu tego zdania, powołał się na użycie tejże przypowieści przez Piusa XII w *Ci riesce w tym sensie* (6 RS, ad n. 11, 8; s. 764). 209. Następne trzy zdania (ww. 11-13) zostały dodane w 5 SC.

5. *a nie po to, aby stosować wobec nich przymus* = *non ut in eos coercionem exerceret*: w tym przypadku mowa zapewne nie o przymusie w sensie ścisłym¹⁰⁹, lecz o presji moralnej, która znosiłaby osobistą odpowiedzialność świadków cudów, pozbawiając ich „nagrody za ich wiarę”¹¹⁰. **Przyp. 15:** → T 36; → T 37; → T 38; → T 39.

6. *wymierzenie kary* = *vindictam*: w oryginale wybrano wyraz, który oznaczając „pomstę”¹¹¹, wskazuje nie tylko na potępienie, lecz na karę przywracającą porządek sprawiedliwości. ■ *zostawił Bogu* = *Deo [...]* *relinquendo*: kara za niedowiarstwo wykracza poza dziedzinę właściwą władzy czysto ludzkiej, w tym władzy politycznej¹¹². ■ *na dzień sądu* = *in diem Iudicii*: jednak nie oznacza to wcale oddalenia „pomsty Bożej” dopiero na czas końca świata, ponieważ „dzień Sądu już się zaczął, gdyż od wywyższenia Chrystusa wkroczyliśmy

w czasy ostateczne”¹¹³. ■ **Przyp. 16:** → T 40; → T 41; → T 42.

8. *Sam zaś wiedząc, że razem z pszenicą zasiano kąkol* = *Ipsa vero, agnoscens zizaniam cum tritico seminatam*: powołując się na tę przypowieść, DH wybiera jedną z możliwych interpretacji tego fragmentu ewangelicznego¹¹⁴. **Przyp. 17:** → T 43.

9. **Przyp. 18:** → T 44; → T 45.

10. **Przyp. 19:** → T 46; wśród przypisów DH jest to jedyny odsyłacz do Starego Testamentu.

11. «*Oddajcież tedy, co jest cesarskie cesarzowi, a co jest Bożego – Bogu*» = «*Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei Deo*»: cytat ewangeliczny, który stanowi fundament nauki o różnicy dwóch władz – i o różnicy ich kompetencji jurydycznych¹¹⁵.

109. Zob. glosa do → DH I [1]. 110. Por. w naszym aneksie 1: → T 39. 111. Zob. *pomsta Boża* z Rz 2, 19-20 [w:] → T 41. 112. Jednak inaczej wygląda to w przypadku kar kościelnych (zob. → S 86 i → S 94). We wcześniejszym nauczaniu Kościoła istnieje zagadnienie *ramienia świeckiego* działającego przymusem na rzecz *posłuszeństwa katolickiego* ochrzczonych względem Kościoła – jednak także w tym przypadku władza świecka jest jedynie narzędziem władzy duchownej (→ C 1.4). Z kolei nauka, że Kościół może odwoływać się do kar doczesnego przymusu wobec tych, którzy *nanuszają jego prawa* (→ C 4.1.4), nie dotyczy już kwestii ukarania niewiary, natomiast wiąże się z tym, o czym mówi także DH 7 na temat konieczności ograniczenia używania prawa do wolności religijnej. 113. Zob. obok przypisy 206 i 207 do → DH 11 [6]. 114. Zob. obok przypis 208 do → DH 11 [8]. 115. Zob. w naszym aneksie 3: → V 8.10; → V 21, ale także → V 11.1.

12

13

14

15

16

17

18

19

Oddajcież tedy, co jest cesarskie – cesarzowi, a co jest Bożego – Bogu (Mt 22,21). Dokonując wreszcie na krzyżu dzieła odkupienia, aby zdobyć dla ludzi zbawienie i prawdziwą wolność, dopełnił swego objawienia. Dał bowiem świadectwo prawdzie [20], ale zaprzeczającym nie chciał jej narzucać siłą. Królestwa Jego bowiem²¹⁰ broni się nie za pomocą ciosów [21]; umacnia się ono przez dawanie świadectwa prawdzie i słuchanie prawdy, a²¹¹ wzrasta miłością, przez którą Chrystus wywyższony na krzyżu²¹² ludzi do siebie pociągnął [22].

Apostołowie, pouczeni²¹³ słowem²¹⁴ i przykładem Chrystusa, poszli tą samą drogą²¹⁵. Od samych początków Kościoła uczniowie Chrystusa pracowali nad tym, aby skierować ludzi do wyznawania Chrystusa Pana nie przez stosowanie przymusu ani sposobami niegodnymi Ewangelii, ale przede wszystkim przez moc słowa Bożego [23].²¹⁶ Mężnie oznajmiali wszystkim zamiar Boga Zbawcy, *który chce, aby wszyscy ludzie byli zbawieni i doszli do poznania prawdy* (1 Tm 2,4), jednocześnie jednak z szacunkiem odnosili się do słabych, choćby żyli w błędzie, okazując tym, że *każdy z nas z samego siebie zda sprawę Bogu* (Rz 14,12) [24] i dlatego jest obowiązany być posłusznym własnemu sumieniu. Jak Chrystus, tak i Apostołowie zawsze poświęcali się gorliwie dawaniu świadectwa prawdzie Bożej, nieustraszenie głosząc wobec ludu i książąt *słowo Boże z ufnością*²¹⁷ (Dz 4,31) [25]. Silną bowiem wiarą²¹⁸ wierzyli, że sama Ewangelia jest

[20] por. J 18, 37

[21] por. Mt 26, 51-53; J 18, 36

[22] por. J 12, 32

[23] por. 1 Kor 2, 3-5; 1 Tes 2, 3-5

[24] por. Rz 14, 1-23; 1 Kor 8, 9-13; 10, 23-33

[25] por. Ef 6, 19-20

210. Wyraz dodany w 5 SC. 211. Wyraz dorzucony w 5 SC. 212. W 5 SC dodano *która objawiona na krzyżu*, zaś w 6 SC dodano zmodyfikowano: *przez którą Chrystus wywyższony na krzyżu [...]*. 213. Wyraz dodany w 5 SC. 214. Wyraz dodany w 5 SC. 215. W 5 SC wprowadzono *tą samą drogą*. 216. Zdanie dorzucone w 5 SC. 217. W 5 SC rozszerzono o *z ufnością*. 218. Wyraz dodany w 5 SC.

13. Przyp. 20: → T 47.

14. Przyp. 21: → T 48; → T 49. ■ Przyp. 22: → T 50.

§ 2

16-22. Świadectwo Apostołów, męczenników i wiernych – jako wzór inspirujący naukę o wolności religijnej.

16. *aby skierować ludzi do wyznawania Chrystusa Pana nie przez stosowanie przymusu = ut homines ad Christum Dominum confitendum converterent, non actione coercitiva*: oryginał łaciński używa wyrażenia, którego właściwym odpowiednikiem jest: „(aby) nawrócić (ludzi)”; po raz kole-

jny odróżnienie obowiązku moralnego i wolności od przymusu. ■ Przyp. 23: → T 51; → T 52.

17. *«każdy z nas z samego siebie zda sprawę Bogu» = «unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo»*: władza przymusu nie ma mocy doprowadzić człowieka do zbawienia, gdyż nawet Boska wola zbawcza nie znosi odpowiedzialności każdego. ■ Przyp. 24: → T 53; → T 54 a; → T 54 b.

18. Przyp. 25: → T 55.

19. Przyp. 26: → T 56.

20

21

22

23

naprawdę mocą Bożą ku zbawieniu każdego wierzącego [26]. Przeto pogardziwszy wszelkim *orężem cielesnym* [27], naśladowując łagodność i skromność Chrystusa, głosili słowo Boże, w pełni ufając w boską moc tego słowa zdolną do niszczenia potęg przeciwnych Bogu [28] i pociągnięcia ludzi do wiary i posłuszeństwa wobec Chrystusa [29]. ²¹⁹Jak Mistrz, tak i Apostołowie uznawali prawowitą władzę państwową: *Nie masz bowiem władzy, jeno od Boga* – uczy Apostoł i wobec tego nakazuje: *Każdy niechaj będzie poddany władzom wyższym [...] kto sprzeciwia się władzy, sprzeciwia się postanowieniu Bożemu* (Rz 13,1-2) [30]. Zarazem jednak nie bali się przeciwstawiać władzy publicznej, jeśli sprzeciwiała się świętej woli Boga: *Bardziej trzeba słuchać Boga niż ludzi* (Dz 5,29) [31]. Poszli tą drogą niezliczeni męczennicy i wierni przez wszystkie wieki i na całym świecie.

12²²⁰

I Kościół więc, wierny prawdzie ewangelicznej, idzie śladami Chrystusa i Apostołów, kiedy uznaje i popiera zasadę wolności

- [26] por. Rz 1, 16
[27] por. 2 Kor 10, 4; 1 Tes 5, 8-9
[28] por. Ef 6, 11-17
[29] por. 2 Kor 10, 3-5
[30] por. 1 P 2, 13-17
[31] por. Dz 4, 19-20

219. Następne dwa zdania (ww. 21-22) dorzucone w 5 SC. 220. Załączek tego punktu powstał w 3 SC w zakończeniu n. 12 o *nauce ewangelicznej*. Rozwinięcie nastąpiło w 4 SC, wciąż w ramach tego samego punktu (n. 9). Punkt został wyodrębniony i rozwinięty na etapie 5 SC. Na etapie 6 SC SUC odmówił propozycji 244 Ojców, by wykreślić cały punkt i zastąpić go wersją 4 SC (lub przyjąć zupełnie nową redakcję), gdyż *byłoby to przeciw normom ogólnym, skoro tekst został przyjęty przez Sobór* (6 RS, ad n. 12, 1; s. 765). Tekst w wersji 4 SC: *W ciągu wieków Kościół wszystko to [naukę Chrystusa i Apostołów] skrzętnie przechował i przekazał. Wiernych kształcił do coraz większej wolności ducha i udoskonalał w nich autentyczny zmysł posłuszeństwa. Stawiał opór uciskowi ze strony władz świeckich i wywalczył wolność dla swej świętej posługi. Wreszcie, chociaż wśród Ludu Bożego, pielgrzymującego na ziemi, nie zabrakło takich, którzy wstępowali na inne drogi, mniej zgodne z duchem ewangelicznym, niewzruszona pozostała nauka Kościoła, że nikogo nie wolno przymuszać do wiary. / Zaczyn ewangeliczny długo działał w umysłach ludzkich i w wielkim stopniu przyczynił się do tego, że z upływem czasu ludzie zaczęli szerzej rozumieć zasadę, iż w sprawach religijnych ludzie powinni zachować w społeczeństwie wolność od wszelkiego przymusu ludzkiego.*

20. *pogardziwszy wszelkim «orężem cielesnym» = spretis «armis carnalibus»*: fragment opisuje postawę Apostołów i pierwszych chrześcijan we właściwych ich czasom okolicznościach historycznych¹¹⁶. Przyp. 27: → T 57; → T 58. ■ Przyp. 28: → T 59. ■ Przyp. 29: → T 60.

21. Przyp. 30: → T 61.

22. Przyp. 31: → T 62.

N. 12

§ 1

1-2. Kościół idący drogą Chrystusa.

116. Natomiast nie dostarcza dowodu, że nie korzystaliby z pomocy władzy publicznej, gdyby było to możliwe – tak jak korzystał z niej Kościół w późniejszym czasie, co poświadczają także nauki i sposób postępowania wielu świętych z epok *państwa chrześcijańskiego*. Z drugiej strony nie istnieją też żadne świadectwa nowotestamentowe, które dawałyby przykłady użycia przez Chrystusa i Apostołów przymusu fizycznego przeciw pokojowej praktyce wyznawców fałszywych religii (a więc wbrew określonej przez *DH* wolności religijnej). Na temat wadliwych prób takiej interpretacji Mt 21, 12-13; Dz 5, 1-11; Dz 13, 6-11; Ga 5, 12; 2 J 10; Ap 2 – zob. Valuet, I/I, ss. 238-240.

2 religijnej jako harmonizującą z godnością ludzką i objawieniem
3 Bożym²²¹. W ciągu wieków przechował i przekazał potomności
naukę otrzymaną od Mistrza i Apostołów²²². Chociaż w życiu
Ludu Bożego²²³, pielgrzymującego przez zmienne koleje ludzkich
dziejów, nieraz pojawiał się sposób postępowania²²⁴ nie dość
zgodny z duchem ewangelicznym, a nawet mu przeciwny²²⁵, za-
wsze jednak trwała w Kościele nauka, że nikogo nie wolno przy-
muszać do wiary²²⁶.

4 Zaczyn ewangeliczny długo tak²²⁷ działał w umysłach ludzkich
i w wielkim stopniu przyczynił się do tego, że z upływem czasu
ludzie²²⁸ zaczęli szerzej rozumieć godność swej osoby i że dojrzało
przekonanie²²⁹, iż w sprawach religijnych powinna ona zachować
w społeczeństwie wolność od wszelkiego przymusu ludzkiego.

13²³⁰

I Wśród czynników, które sprzyjają dobru Kościoła, a nawet dobru
samej społeczności ziemskiej²³¹, i które wszędzie i zawsze należy
zachowywać oraz bronić od wszelkiego naruszenia, najważniejsze
jest z pewnością to, aby Kościół²³² miał taką wolność działania,

222. W 5 SC dodano *naukę otrzymaną od Mistrza i Apostołów*. 223. SUC odmówił zastąpienia *Ludu Bożego* przez *Kościół* (gdyż chodzi o instytucję i ma wielkie znaczenie dla dialogu z niekatolikami), twierdząc, że oba wyrażenia znaczą to samo (6 RS, ad n. 12, 4; s. 766). Równocześnie wykluczył odczytywanie tego zdania w ten sposób, że *winy niektórych są przypisywane życiu Ludu Bożego* (6 RS, ad n. 12, 6; s. 766). 224. W 5 SC wprowadzono fragment *przez zmienne [...]* *postępowania*. 225. W 5 SC wprowadzono *a nawet mu przeciwny*. 226. SUC nie zgodził się na wykreślenie fragmentu *zawsze jednak [...]* *do wiary*, odpowiadając, że *praktyka niekiedy zawodziła, lecz nauka pozostała* (6 RS, ad n. 12, 10; s. 766). 227. Wyraz dodany w 5 SC. 227. Wyraz dodany w 5 SC. 228. Wyraz wprowadzony w 5 SC. 229. W 5 SC dodano fragment *godność swej osoby i że dojrzało przekonanie*. 230. Punkt ten ma swoją genezę już w 2 SC, choć swoją pełną strukturę – wraz z tematem *Wolność Kościoła* – otrzymał w 3 SC (m.in. wówczas dodano trzeci akapit). 231. W 5 SC dodano fragment *a nawet dobru samej społeczności ziemskiej*. SUC odmówił zastąpienia *dobru samej* przez *dobru wspólnemu*, gdyż *wolność religijna nie opiera się na dobru wspólnym* (→ S 89). 232. Wyraz dodany w 5 SC.

2. *naukę otrzymaną od Mistrza i Aposto-
łów = Doctrinam a Magistro et ab Apo-
stolis acceptam*: dokument nie precyzuje,
o jaką „naukę” tutaj chodzi – ale najpraw-
dopodobniej o naukę o wolności cywil-
nej samego aktu wiary, rzeczywiście op-
artą na jednomyślnym świadectwie Pisma
i Tradycji¹¹⁷.

3. Błędy przeciwne duchowi ewange-
licznemu – i stała nauka wykluczająca
przymus w wierze. ■ *sposób postępowania
nie dość zgodny z duchem ewangelicznym,
a nawet mu przeciwny = modus agendi
spiritui evangelico minus conformis, immo
contrarius*: jeśli chodzi o odstępstwa od za-
sady nieprzymuszania do wiary (np. doko-
nywane na polecenie władzy przymusowe
chrzty itp.), były one zawsze piętnowane
przez Magisterium; Sobór może jednak
mieć na myśli także te sposoby postępo-
wania, które choć wypełniały ściśle pojętą
zasadę wolności cywilnej aktu wiary, mo-
gły przeszkadzać w uchwyceniu jej szer-
szych konsekwencji.

§ 2

4. Stopniowe dojrzewanie w ro-
zumieniu godności osoby. ■ *zaczęli szerzej*

*rozumieć godność swej osoby = latius agno-
scerent dignitatem personae suae*: ponieważ
nauka o wolności religijnej nie została
wyrażona w Objawieniu, jej odkrywanie
odbywało się drogą głębszego rozumienia
fundamentu naturalnego, choć nie bez
motywacji poddawanej przez Objawienie.

N. 13 § 1

1-4. *Nadprzyrodzona wolność
Kościoła* jako podstawowa zasada
w relacjach Kościoła z władzami pub-
licznymi i porządkiem cywilnym (w tym
w 1-3 niemal dosłowne przytoczenie nau-
czania Leona XIII, do którego odsyła przy-
pis 32: → T 63).

1. *taką wolność działania, jakiej wymaga
troska o zbawienie ludzi = tanta [...] agen-
di libertate, quantam salus hominum cu-
randa requirat*: streszczona zasada „wol-
ności Kościoła”: jej miara jest pozytywna
i polega na dysponowaniu przez Kościół
środkami niezbędnymi do przepowiadania
i troski o zbawienie ludzi. ■ **Przyp. 32:**
→ T 63¹¹⁸; → T 64¹¹⁹.

117. Prawdopodobieństwo, że Soborowi chodziło tu o naukę o wolności religijnej, jest minimalne, zważywszy na fakt, że cały akapit kończy się nawiązaniem do nauki o nieprzymuszaniu do wiary. 118. Zwłaszcza: *Wśród tych dóbr Kościoła, które mamy wszędzie i zawsze zachowywać oraz bronić przed wszelką niesprawiedliwością, na pewno najważniejsze jest to, aby cieszył się on wolnością działania, której wymaga troska o zbawienie ludzi. Jest to zaś niewątpliwie wolność Boska [...]*. 119. Zwłaszcza: *[...] wszelkie starania nad przywróceniem religii katolickiej pokojowych warunków wraz z uprawnioną wolnością*.

2 jakiej wymaga troska o zbawienie ludzi [32]. Jest to bowiem świę-
3 ta wolność, którą jednorodzony Syn Boży obdarzył Kościół naby-
ty przez Niego własną krwią. Wolność ta²³⁴ tak dalece przysługuje
4 Kościołowi, że ci, którzy ją zwalczają, sprzeciwiają się woli Bożej.
²³⁵Wolność Kościoła jest podstawową zasadą²³⁶ w stosunkach po-
między Kościołem i władzami publicznymi oraz całym porząd-
kiem cywilnym²³⁷.

5 ²³⁸W społeczeństwie ludzkim i wobec wszelkiej władzy publicznej
Kościół domaga się dla siebie wolności jako autorytet duchowy,
ustanowiony przez Chrystusa Pana, obowiązany z Bożego naka-
zu iść na cały świat i głosić Ewangelię wszelkiemu stworzeniu
6 [33]. Podobnie²³⁹ domaga się dla siebie Kościół wolności także
jako społeczność ludzi, którym²⁴⁰ przysługuje prawo do życia

[32] Leon XIII, List *Officio sanctissimo*, 22 grudnia 1887: ASS 20 (1887), s. 269; tenże, List *Ex litteris*, 7 kwietnia 1887: ASS 19 [1886(-1887)], s. 465²³³

[33] Por. Mk 16, 15; Mt 28, 18-20; Pius XII, Encyklika *Summi pontificatus*, 20 października 1939: AAS 31 (1939), ss. 445-446

233. W 6 SC po przytoczeniu fragmentu czytamy jeszcze uwagę: *W niemal sześćdziesięciu dokumentach, które dotyczą relacji spraw świętych i spraw cywilnych, osiemdziesiąt razy pojawia się sformułowanie wolność Kościoła lub wyrażenie równoznaczne. Dla samego Leona XIII, tak jak dla całej tradycji katolickiej, wolność Kościoła jest zasadą podstawową w tym, co odnosi się do relacji Kościoła i wszystkich instytucji porządku publicznego* (s. 717). 234. W tym miejscu oryginału łacińskiego w 6 SC wyraz *zaś* zastąpiono przez *prawdziwie* (*sane*) – *aby lepiej widoczne było powiązanie, a równocześnie aby położyć nacisk na wolność Kościoła* (6 RS, ad n. 13, 4; s. 767). 235. W 5 SC wykreślono na początku zdania słowa: *Z tradycji katolickiej* [wynika, że]. 236. SUC odmówił zastąpienia słów *podstawową zasadą* przez *podstawowym warunkiem*, gdyż chodzi o *prawdziwą zasadę* [*principium*] (6 RS, ad n. 13, 6; s. 767). 237. W 6 SC zamiast *porządkiem* cywilnym wprowadzono *władzami publicznymi i całym porządkiem* cywilnym (6 RS, ad 13, 6; s. 767). 238. Przeformułując ten akapit – *aby lepiej wyróżnić prawa Kościoła* – SUC wyjaśniał, że z jednej strony Kościołowi należy przyznać prawo z mandatu Bożego – do życia w sposób wolny w społeczeństwie i wypełniania swojej misji; lecz ponadto należy uznać jego prawo naturalne, gdyż członkowie Kościoła [...] w sposób taki sam jak inni ludzie mają prawo, aby nie przeszkadzano im w społeczeństwie żyć według wymagań swego sumienia. Między tymi dwoma prawami, Boskim i naturalnym, nie ma sprzeczności [...] (→ S 90 a). 239. SUC nie wyraził zgody na dodanie po tym wyrazie *tej samej* [wolności]: *Tekst ma pozostać bez dodatku, aby był widoczny odmienny powód wolności co do źródła* (6 RS, ad n. 13, 10; s. 768). 240. SUC odmówił zastąpienia *którym* [ludziom] przez *której* [społeczności] – *aby jasno było widać, że wskazano tu inne źródło, z którego wypływa wolność Kościoła* (6 RS, ad n. 13, 11; s. 768).

2. *święta wolność, którą jednorodzony Syn Boży obdarzył Kościół* = *libertas sacra est, qua Unigenitus Dei Filius ditavit Ecclesiam*: wolność Kościoła jest ze swej istoty nadprzyrodzona.

3. *sprzeciwiają się woli Bożej* = *contra Dei voluntatem agant*: naruszanie wolności Kościoła jest wykroczeniem wprost przeciw pozytywnie wyrażonej woli Bożej.

4. *podstawową zasadą* = *principium fundamentale*: w relacjach Kościoła i całego porządku cywilnego nadprzyrodzona wolność Kościoła jest zasadą podstawową – co nie znaczy, że jedyną czy wyłączną.

S 2

5-6. Poza wolnością wynikającą z mandatu Bożego Kościół domaga się dla siebie wolności religijnej przysługującej społeczności ludzi żyjących w społeczeństwie świeckim.

5. *W społeczeństwie ludzkim i wobec wszelkiej władzy publicznej Kościół domaga się dla siebie wolności jako autorytet ducho-*

wy = *In societate humana et coram qua vis potestate publica Ecclesia sibi vindicat libertatem, utpote auctoritas spiritualis*: Kościół chce, by społeczeństwa i władze rozpoznawały właściwą mu wolność (z istoty nadprzyrodzoną) przysługującą mu jako władzy duchowej ustanowionej przez Chrystusa¹²⁰. W ten sposób – zgodnie z *DH* 1 [9] – deklaracja pozostawia nienaruszoną tradycyjną naukę katolicką o obowiązku moralnym społeczeństw wobec prawdziwej religii i jedynego Kościoła Chrystusowego¹²¹. Zostaje to podkreślone przez przypis zawierający odsyłacz do nauczania Piusa XII z encykliki „przeciw naturalizmowi politycznemu” (→ T 67). ■ **Przyp. 33:** → T 65; → T 66; → T 67¹²².

6. *Podobnie* = *pariter*: poza prawem Kościoła do „świętej wolności” istnieje jego prawo do wolności religijnej. Dokument mówi bowiem nie o jednym, lecz o dwu różnych prawach Kościoła: Boskim i naturalnym (por. → S 30)¹²³. ■ *także jako społeczność ludzi* = *prout est etiam societas hominum*: obok swej podstawowej wolności „jako autorytetu duchowego”, Kościół

120. A nie (tylko) jak każdej wspólnocie ludzi o określonych przekonaniach religijnych. 121. Zob. np. nauczanie Grzegorza XVI: → C 3,4; bł. Piusa IX: → V 4,3. 122. Zwłaszcza: *wzywamy i zaklinamy rządy państw i wszystkich, od których sprawy publiczne w jakikolwiek sposób zależą, aby Kościół posiadał zawsze pełną swobodę umożliwiającą mu spełnienie dzieła wychowawczego przez wpajanie w umysły prawdy, kształtowanie woli według zasad sprawiedliwości i zapalanie serc Boską miłością Jezusa Chrystusa*. 123. Należy jednak zauważyć, że obecne w → S 30 stwierdzenie, że *oba* [prawa: Boskie i naturalne] *są w całości [integre] zachowywane, jeśli w społeczeństwie jest wolność społeczna i cywilna w sprawach religijnych*, zawiera sugestie, iż specyficzna *wolność Kościoła* jest w swej treści (choć nie co do źródła) identyczna z wolnością religijną. Jest to sprzeczne z wcześniejszym nauczaniem Kościoła, ale także pozostaje w napięciu z własnym oświadczeniem SUC, że *DH* nie zajmuje się ani *sumą praw Kościoła*, ani wszystkimi obowiązkami władzy publicznej (→ S 21).

w społeczeństwie świeckim²⁴¹ według nakazów wiary chrześcijańskiej [34].

- 7 Gdzie istnieje zasada wolności religijnej, nie tylko słowami głoszona i nie tylko sankcjonowana prawami, ale również szczerze realizowana w praktyce, tam dopiero²⁴² ma Kościół stałe, zarówno prawne, jak i faktyczne warunki niezależności niezbędnej dla
- 8 pełnienia boskiego posłannictwa, której autorytety kościelne coraz usilniej domagały się w społeczeństwie²⁴³ [35]. Jednocześnie²⁴⁵ zaś chrześcijanom, tak samo jak²⁴⁶ wszystkim innym ludziom²⁴⁷, przysługuje prawo cywilne do tego, by nie doznawali przeszkód
- 9 w prowadzeniu swojego życia według sumienia²⁴⁸. Istnieje więc zgodność między wolnością Kościoła i ową wolnością religijną, która wszystkim ludziom i wspólnotom musi być przyznana jako prawo²⁴³⁹ oraz usankcjonowana w ustroju prawnym²⁵⁰.

[34] Pius XI, List *Firmissimam constantiam*, 28 marca 1937: AAS 29 (1937), s. 196

[35] Pius XII, Przemówienie *Ci riesce*, 6 grudnia 1953: AAS 45 (1953), s. 802²⁴⁴

241. W oryginale: *civili* – więc w przekładzie polskim lepiej: *cywilnym*. 242. W 5 SC dodano *nie tylko słowami głoszona i nie tylko sankcjonowana prawami, ale również szczerze realizowana w praktyce, tam dopiero*. 243. Ostatnia część zdania dodana w 5 SC. 244. W 6 SC tekst Piusa XII poprzedzono uwagą: *tu jasno zdefiniowane są cele, które ma przed oczami Kościół, gdy zawiera konkordaty*. Po zakończeniu cytatu dodano: *Na podstawie tego wiadomo, że w nauce o wolności religijnej nie ma niczego, co w jakikolwiek sposób sprzeciwiałoby się dzisiejszej praktyce konkordatów* (s. 717). 245. W 5 SC dodano *Jednocześnie* [zaś]. 246. W 5 SC wprowadzono *sicut et* (zamiast *non minus quam*); polski przekład *tak samo jak* wygląda na nie dość wierny. 247. SUC odmówił dodania tutaj *w należnych granicach*, uznając to za niekonieczny dodatek – zaznaczając przy tym, że *powody przytoczone przez proponującego pochodzą z fałszywego założenia, mianowicie że w schemacie stwierdzono, że błąd ma to samo prawo co prawda* (→ S 90 b). 248. SUC odmówił zastąpienia *sumienia* przez *nakazów sumienia*, ponieważ *sumienie to termin szerszy, a nakazy sumienia wskazują na własne przekonanie* (→ S 91). 249. SUC nie zgodził się na dorzucenie tutaj *cywilne* – ponieważ *byłoby to przeciw Deklaracji, która stwierdza prawo naturalne, a nie tylko cywilne* (→ S 92). 250. W 5 SC dodano zakończenie zdania od oraz.

domaga się dla siebie także wolności religijnej przynależnej każdej społeczności ludzi. ■ **Przyp. 34:** → T 68¹²⁴.

§3

7-9. Z g o d n o ś ć wolności Kościoła i wolności religijnej.

7. *warunki niezależności niezbędnej dla pełnienia boskiego posłannictwa = conditionem ad necessariam in missione divina exsequenda independentiam*: stan swoistej syntezy wolności Kościoła i przysługującej mu z innego względu wolności religijnej. ■ **Przyp. 35:** → T 69¹²⁵: zgodnie z tym odsyłaczem do nauczania Piusa XII stan ten oznacza zasadniczo wykluczenie „całkowitego rozdziału” Kościoła i państwa, a więc zagwarantowanie Kościołowi „stabilnej pozycji w prawie i w rzeczywistości państwa” dla „pełnej niezależności w wypełnianiu jego Boskiej misji”. W praktyce stan ten może wynikać z proklamowania przez obie władze „wspólnych przekonań religijnych” – ale może się także ograniczyć do zwykłego „usunięcia wszelkich możliwych kwestii spornych”, przy założeniu, że w takim mniej zaawansowanym porozumieniu-minimum Kościół może wyrazić „zdecydowaną zgodę, ale również jedynie tolerancję”.

8. *chrześcijanom, tak samo jak wszystkim innym ludziom = Christifideles, sicut et ceteri homines*: ponieważ chodzi tu z kolei o prawo do wolności religijnej, przysługujące osobom z racji ich godności, istnieje ono bez względu na treść praktykowanej religii; jednak polskie tłumaczenie „tak samo jak” wydaje się iść trochę za daleko w stosunku do oryginalnego *sicut et*, które nie sugeruje, że uprawnienia katolików są pod każdym względem identyczne z uprawnieniami wszystkich innych ludzi. ■ *prawo cywilne = iure civili*: zgodnie z → DH 2 [4] chodzi o prawo osoby, które powinno być uznane jako prawo cywilne. ■ *w prowadzeniu swojego życia według sumienia = in vita sua iuxta conscientiam agenda*: kolejny raz wspomnienie o podstawowym celu wolności religijnej; konsekwentnie użyto wyrażenia wskazującego nie na konkretny sąd sumienia, lecz na sumienie jako takie.

9. *zgodność między wolnością Kościoła i ową wolnością religijną = Concordia igitur viget inter libertatem Ecclesiae et libertatem illam religiosam*: podobnie jak w przypadku ukazywanych wcześniej odpowiedniości między wolnością wiary i wolnością religijną, także w przypadku wolności Kościoła i wolności religijnej ich „zgodność” nie oznacza tożsamości

124. Zwłaszcza: Kościół, jako społeczeństwo ludzi, potrzebuje do życia i rozwoju służącej wolności działania, tak jak i wierni – prawa do życia w społeczeństwie cywilnym według nakazów rozumu i sumienia. 125. Zwłaszcza: Konkordat musi więc zapewniać Kościołowi stabilną pozycję w prawie i w rzeczywistości państwa, z którym jest zawierany, jak również musi mu gwarantować pełną niezależność w wypełnianiu jego Boskiej misji.

14²⁵¹

1 Aby sprostać boskiemu nakazowi: *Nauczajcie wszystkie narody* (Mt 28,19), Kościół katolicki ze wszystkich sił musi starać się o to, *aby nauka Boża się szerzyła i była wystawiana* (2 Tes 3,1).

2 Żarliwie więc prosi Kościół swoich synów o to, aby przede wszystkim zanosili *prośby, modlitwy, błagania i dziękczynienia za wszystkich ludzi* [...]. *Jest to bowiem dobre i miłe Zbawicielowi naszemu Bogu, który chce, aby wszyscy ludzie byli zbawieni i doszli do poznania prawdy* (1 Tm 2,1-4).

3 Chrześcijananie zaś w kształtowaniu swego sumienia powinni pilnie
4 baczyć na świętą i pewną naukę Kościoła [36]. Z woli bowiem Chrystusa²⁵³ Kościół katolicki jest nauczycielem prawdy i ciąży na nim obowiązek, aby głosił i autentycznie nauczał Prawdy²⁵⁴, którą jest Chrystus, a zarazem powagą swoją wyjaśniał i potwierdzał zasady porządku moralnego²⁵⁵ wynikające z samej natury ludzkiej²⁵⁶. Ponadto chrześcijanie, mądrze postępując wobec tych,
5 którzy są na zewnątrz, *w Duchu Świętym, w miłości nieobłudnej, w mówieniu prawdy* (2 Kor 6,6-7) powinni starać się szerzyć światło żywota z całą odwagą [37] i z całym męstwem apostołskim, aż do wylania krwi.

6 Uczeń bowiem ma wobec Chrystusa Nauczyciela ścisły obowiązek coraz pełniejszego z każdym dniem poznawania prawdy od Niego

[36] Pius XII, *Orędzie radiowe*, 23 marca 1952: AAS 44 (1952), ss. 270-271²⁵²

[37] Por. Dz 4, 29

251. Podstawowa struktura tego punktu pochodzi już z 2 SC, gdzie figuruje on wraz z tematem *Zadanie Kościoła*. 252. W 6 SC mamy tu ss. 270-278 (jedynie odsyłacz wraz z informacją: *o kształtowaniu sumienia chrześcijańskiego*). W tekście przekazany Ojcom przed sesją publiczną 7.12.1965 figuruje tu s. 278. 253. W 5 SC zastąpiono tak *Boga*. 254. W 6 SC wprowadzono tu wielką literę. 255. SUC odrzucił postulat dodania tutaj czy *to nadprzyrodzonego, czy to naturalnego*, gdyż *zapropozowane stwierdzenie, samo w sobie prawdziwe, nie przystaje do kontekstu* (→ S 93). 256. SUC odmówił dodania tutaj fragmentu wyjaśniającego obowiązek stosowania przez Kościół przymusu (doktrynalnego i dyscyplinarnego) wobec swych dobrowolnych członków, *gdyż tutaj nie chodzi o obowiązek, lecz o prawo Kościoła, ani o kwestię wolności w samym Kościele, zaś opisanego działania Kościoła nie należy nazywać przymusem* (→ S 94).

ich istoty i podstawy. ■ *przyznana jako prawo = tanquam ius agnoscenda*: przypomnienie, że nie chodzi tu jedynie o prawo cywilne (→ S 92).

N. 14¹²⁶

§1

1. Szczególny mandat Kościoła do nauczania prawdy. ■ *ze wszystkich sił musi starać się = impensa cura adlaborare debet*: wykluczenie traktowania nauki o wolności religijnej jako pretekstu do osłabienia wysiłku misyjnego Kościoła.

§2

2. Konieczność modlitwy w intencji poznania prawdy przez wszystkich ludzi. ■ *za wszystkich ludzi [...] = pro omnibus hominibus* [...]: w cytacie biblijnym opuszczono werset z wezwaniem do modlitwy „za królów i za wszystkich sprawujących

władzę” w połączeniu z intencją, „abyśmy mogli prowadzić życie ciche i spokojne z całą pobożnością i godnością”.

§3

3-4. Konieczność kształtowania sumienia przez słuchanie Kościoła.

3. *na świętą i pewną naukę Kościoła = ad sacram certamque Ecclesiae doctrinam*: przypomnienie, że sumienie nie jest źródłem praw, lecz sposobem ich rozpoznania; dlatego w sumieniu należy się odnosić do nauki o prawach podawanej przez Kościół. ■ *Przyp. 36: → T 70¹²⁷*. ■ *nauczycielem prawdy = magistra* [...] *veritatis*: Kościół dysponuje środkami wystarczającymi do poprawnego uformowania sumienia.

5. Powinność szerzenia prawdy i męstwo apostołskie. ■ *Przyp. 37: → T 71*.

126. Do tego punktu odsyła trzykrotnie KKK: 1785, 1816 i 2036. 127. Zwłaszcza: *Sumienie jest jakby najgłębszym centrum i sekretem człowieka. Tam znajduje on schronienie, w zupełnej samotności ze swymi zdolnościami duchowymi: sam ze sobą albo i lepiej: sam z Bogiem – którego głos daje się słyszeć w sumieniu – i ze sobą. Tam opowiada się za dobrem lub za złem; tam wybiera między drogą zwycięstwa lub klęski*.

7

8

otrzymanej²⁵⁷, wiernego jej głoszenia i usilnego bronienia, z wykluczeniem środków sprzecznych z duchem ewangelicznym²⁵⁸. Zarazem jednak miłość Chrystusa przynagła go, aby wobec ludzi, którzy trwają w błędzie albo niewiedzy co do spraw wiary, postępował z miłością, roztropnością i cierpliwością [38]. Trzeba więc brać pod uwagę tak obowiązki wobec Chrystusa, Słowa ożywającego, które winno być głoszone, jak prawa osoby ludzkiej²⁵⁹, a także miarę łaski udzielonej przez Boga za pośrednictwem Chrystusa, człowiekowi, który zostaje wezwany do dobrowolnego²⁶⁰ przyjęcia i wyznawania wiary.

15²⁶¹

I

²⁶²Jest rzeczą znaną, że w naszych czasach ludzie pragną mieć możliwość swobodnego wyznawania religii prywatnie i publicznie; co więcej²⁶³ – że w wielu konstytucjach wolność religijna proklamowana jest już jako prawo cywilne²⁶⁴ i uroczyscie²⁶⁵ uznawana w dokumentach²⁶⁶ międzynarodowych [39].

[38] Por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), ss. 299-300

[39] Por. Jan XXIII, Encyklika *Pacem in terris*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963), ss. 295-296²⁶⁷

257. W 5 SC dodane *od Niego otrzymanej*. 258. W 6 SC zmieniono ten fragment: z *wykluczeniem środków sprzecznych z duchem ewangelicznym* (zamiast: z *użyciem środków ewangelicznych*), gdyż *należy używać także środków, które nie zostały wskazane w Ewangelii, ale nie są sprzeczne z jej duchem (np. radio, telewizja itp.)* (6 RS, ad n. 14, 12; s. 770). 259. SUC oddalił postulat takiego określenia *praw osoby ludzkiej, aby wykluczone zostało prawo do rozpowszechniania błędów między katolikami*, gdyż *nigdzie nie potwierdza się prawa do rozpowszechniania błędów* (→ S 95). 260. Wyraz *dobrowolnego* [*sponte*] dodano w 5 SC, aby uniknąć mieszania wolności psychologicznej i wolności moralnej (→ S 46). 261. Podstawowe myśli punktu końcowego obecne już razem w 3 SC. 262. SUC odmówił wykreślenia tego zdania z racji jego przynależności do tekstu już zaaprobowanego – równocześnie zapewniając, że *nie ma tu [...] argumentacji z konstytucji i dokumentów międzynarodowych*, natomiast *nie należy pominąć wzmianki o nich, aby następnie (w. 23n) można było powiedzieć, że należy je wprowadzić w praktykę* (6 RS, ad n. 15, 2; s. 771). 263. Te dwa wyrazy dodano w 6 SC. 264. W tym miejscu 6 SC znajduje się przypis (43) następującej treści: *Giannini A., Le Costituzioni degli Stati del Vicino Oriente, Rzym 1931. – Peaslee Amos S., Constitutions of Nations, New Jersey (USA) 1950. – Mirkine-Guetzevitch B., Le Costituzioni Europee, Mediolan 1954. – Zamora A., Digesto Costitucional Americano, Buenos Aires 1958. – Lavroff D. G., i Peiser G., Les Constitutions Africaines, Paryż 1963. – Stramacci M., Le Costituzioni degli Stati Africani, Mediolan 1963. – Pavan P., Libertà Religiosa e Pubblici Poteri, Mediolan 1965 (s. 718).* 265. Wyraz dodany w 6 SC. 266. W 5 SC [w] *dokumentach* zastąpiło [przez] *instytucje*. 267. W 6 SC przytoczenie słów Jana XXIII poprzedzono uwagą: *gdzie bez względu na pewne braki poleca się*

§4

6-8. Obowiązki wobec prawdy i Chrystusa – oraz ewangeliczny sposób postępowania wobec trwających w błędzie.

7. Zdanie cytowane przez KKK 2104. ■ Przyp. 38: → T 72¹²⁸.

8. *Trzeba więc brać pod uwagę [...] = Respi-ciendum igitur est [...]*: w zdaniu tym chodzi o zachowywanie przez chrześcijan harmonii między obowiązkiem wobec Boga i prawami ludzi. ■ *wezwany do dobrowolnego przyjęcia i wyznawania wiary = ad*

fidem sponte accipiendam et profitendam invitatur: „człowiek przez obowiązek moralny zobligowany jest przyjąć wiarę, lecz jedynie dobrowolnie lub w sposób autonomiczny, czyli w oparciu o wolność psychologiczną” (→ S 46).

N. 15

§1

1. Aspiracje do wolności religijnej i prawodawstwo jej sprzyjające – zdanie cytowane przez KKK 2137. ■ Przyp. 39: → T 73¹²⁹.

128. Zwłaszcza: *Człowiek bowiem żyjący w błędzie nie przestaje posiadać człowieczeństwa ani nie wyzbywa się swej godności osoby, którą to godność zawsze trzeba mieć na uwadze. Ponadto w naturze ludzkiej nigdy nie zanika zdolność do przeciwstawiania się błędom i do szukania drogi wiodącej do prawdy. Nigdy też w tych sprawach nie zabraknie człowiekowi pomocy najմędrszego Boga.* 129. Zwłaszcza: *Nie uszło wprawdzie Naszej uwadze, że niektóre rozdziały tej Deklaracji [Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka] wzbudzają gdzieś pewne słuszne zastrzeżenia. Niemniej jednak sądzimy, że Deklaracja jest pewnym stopniem i krokiem naprzód w kierunku ustalenia prawnego i politycznego ustroju wszystkich istniejących na ziemi narodów.*

- 2 Nie brak jednak państw, które chociaż uznają w swojej konstytucji wolność kultu religijnego²⁶⁸, to jednak ich władze publiczne usiłują odciągać obywateli od wyznawania religii, a życie wspólnot religijnych bardzo utrudniać i wystawiać na niebezpieczeństwo.
- 3 Witając z radością pomyślnie znaki, jakie przynosi nasza epoka, a ze smutkiem zwracając uwagę na owe fakty godne ubolewania, Sobór święty wzywa katolików, a jednocześnie prosi wszystkich ludzi, aby z największą uwagą zastanowili się nad tym, jak bardzo potrzebna jest wolność religijna, zwłaszcza w obecnej sytuacji rodziny ludzkiej²⁶⁹.
- 4 Oczywiście bowiem jest rzeczą, że wszystkie narody w coraz większym stopniu stają się jednością; powstają coraz ściślejsze związki między ludźmi różnych kultur i religii; zwiększa się wreszcie w każdym człowieku świadomość jego własnej odpowiedzialności. Aby zaś kształtowały się i umacniały w ludzkości pokojowe stosunki i zgoda, niezbędne jest, by we wszystkich krajach wolność religijna obwarowana była skuteczną ochroną prawną i by respektowane były najwyższe obowiązki i prawa ludzi do swobodnego prowadzenia w społeczeństwie życia religijnego²⁷⁰.
- 6 Oby sprawił Bóg, Ojciec wszystkich ludzi, by rodzina ludzka, pilnie przestrzegając zasady wolności religijnej w społeczeństwie, przez łaskę Chrystusa i moc Ducha Świętego doprowadzona została do owej wzniosłej i wieczystej *wolności chwały synów Bożych* (Rz 8,21)²⁷¹.

Powszechną Deklarację Praw Człowieka, uchwaloną 19 grudnia 1948 przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (s. 718). 268. W 5 SC przez wolność kultu religijnego zastąpiono prawo do oddawania kultu Bogu. 269. Słowa w obecnej sytuacji rodziny ludzkiej dodano w 6 SC, aby lepiej zostało wyrażone to, że postulat wolności religijnej pochodzi także z wymagań życia międzynarodowego (→ S 96). 270. SUC odrzucił postulat takich zmian w tekście, aby nie był dozwolony prozelityzm akatolików między katolikami, wyjaśniając, że tekst nie zezwala na prozelityzm, który zresztą jest wyraźnie wykluczony w innym fragmencie dokumentu (→ S 97). 271. SUC odmówił wykreślenia cytatu Rz 8, 21 (który to fragment, według autora propozycji, nie należy do rzeczy i rodzi zamieszanie), wyjaśniając, że on wskazuje na cel, któremu powinna służyć wolność religijna (→ S 98).

- §2
2. Nieszczerość niektórych państw w proklamowaniu wolności kultu religijnego.
- §3
3. Aktualna potrzeba wolności religijnej.
- §4
4-5. Wolność religijna w kontekście jednoczenia się rodzaju ludzkiego. ■ wszystkie narody w coraz większym stopniu stają się jednością = *cunctas gentes magis in dies unum fieri*: rosnące umiędzynarodowienie życia społecznego jest okolicznością przymuszającą do pilnego
- zastosowania na szczeblu międzynarodowym i krajowym tych samych zasad ochrony dobra wspólnego, w tym również co do zakresu wolności religijnej i zakresu obowiązkowej tolerancji wobec niektórych aktów, które same w sobie zasługiwałyby na karę¹³⁰.
- §5
6. Ostateczny cel wolności religijnej. ■ «*wolności chwały synów Bożych*» = «*libertatem gloriae filiorum Dei*»: fragment „wskazujący na cel, któremu powinna służyć wolność religijna” (→ S 98).

130. Jeśli chodzi o ten drugi wątek – obowiązek tolerancji zła ze względu na wyższą zasadę – także Pius XII (zob. fragment cytowany przez nas w przypisie do → S 17 3) rozwijał go właśnie w kontekście fenomenu globalizacji.

To wszystko, co wyrażone zostało w niniejszej Deklaracji, w całości i w szczegółach zyskało uznanie Ojców świętego Soboru. A My, na mocy udzielonej Nam przez Chrystusa władzy apostołskiej, wraz z Czcigodnymi Ojcami w Duchu Świętym to zatwierdzamy, postanawiamy i ustalamy i te postanowienia soborowe polecamy ogłosić na chwałę Bożą.

W Rzymie, u świętego Piotra, dnia 7 grudnia roku 1965.

Ja, PAWEŁ, Biskup Kościoła Katolickiego
(Następują podpisy Ojców)